

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
BAUDŽIAMOJO PROCESO KATEDRA**

**EUGENIJUS POCIUS
TEISĖS IR POLICIJOS VEIKLOS STUDIJŲ PROGRAMA**

**VIEŠUMO PRINCIPAS IR IKITEISMINIS TYRIMAS:
TEORIJA IR PRAKTIKA**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
daktaras,
lektorius
Ramūnas Jurgaitis

Vilnius, 2006

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. Baudžiamojo proceso viešumo principo samprata, reikšmė ir vieta principų sistemoje.....	7
2. Viešumo principas ikiteisminiame tyrime.....	23
Ikiteisminio tyrimo samprata ir duomenų neskelbtinumas.....	23
Viešumo principas kaip ikiteisminio tyrimo dalyvių teisių realizavimo forma.....	30
Ikiteisminio tyrimo dalyvių teisė prašyti atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus.....	30
Viešumas ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamuose ikiteisminio tyrimo veiksmuose.....	31
Teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga.....	34
Visuomenės kontrolė ikiteisminiame tyrime.....	43
Asmenų, nesuinteresuotų proceso baigtimi, dalyvavimas ikiteisminiame tyrime.....	43
Žiniasklaidos įtaka ikiteisminiam tyrimui.....	47
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	52
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	54
SANTRAUKA.....	58
PRIEDAI.....	60

IVADAS

Temos aktualumas. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, priimamais teisės aktais buvo siekiama šalinti demokratinei sistemai nebūdingus elementus. Priimtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje buvo įtvirtinti tokie demokratiniai principai, kaip lygybė įstatymui ir teismui, nekaltumo prezumpcija, teismo ir teisėjų bešališkumo ir nepriklausomumo, teisės į gynybą garantavimo, viešo ir teisingo bylos nagrinėjimo ir kiti. Kuriant Lietuvos teisinę sistemą didelis dėmesys skirtas visuomenės interesų bei žmogaus teisių ir laisvių apsaugai, informacijos laisvės principo įgyvendinimui. Šiais laikais žiniasklaidos priemonėse pateikiama informacija apima visas svarbiausias gyvenimo sritis, tame tarpe ir nusikalstamų veikų tyrimą. Žiniasklaidos priemonės informuoja visuomenę apie įvykdytus ypatingesnius (rezonansinius) nusikaltimus, sulaikytus nusikalstamas veikas įvykdžiusius asmenis, jų atžvilgiu teismų priimtus nuosprendžius. Toks baudžiamojo proceso viešumas, kuris yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Baudžiamojo proceso kodekse¹, Teismų įstatyme, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, turi saugoti asmenis nuo slaptų teismų bei užkirsti kelią žmogaus teisių pažeidinėjimams. Viešai nagrinėjant baudžiamąsias bylas geriau užtikrinami baudžiamojo proceso dalyvių ir visuomenės interesai, tačiau baudžiamojo proceso viešumo negalima laikyti absoliučiu. Baudžiamojo proceso kodekso 177 straipsnyje yra įtvirtinta nuostata, kad ikiteisminio tyrimo duomenys yra neskelbtini. Praktikoje pasitaiko atvejų, kai žiniasklaidos priemonių atstovai, siekdami sukelti kiek įmanoma didesnę visuomenės susidomėjimą, stengiasi įvairiais būdais surinkti ir išplatinti kuo daugiau informacijos apie pradėtą ikiteisminį tyrimą, sulaikytus asmenis, tikrinamas įvykio versijas. Ikiteisminio tyrimo duomenų viešu paskelbimu suinteresuota ne tik visuomenė, kuriai tai yra viena iš žodžio laisvės principo realizavimo formų, bet ir asmenys, tiesiogiai dalyvaujantys baudžiamajame procese ir suinteresuoti jo baigtimi, kadangi ribojant ikiteisminio tyrimo duomenų viešumą gali būti tiek ginamos, tiek pažeidžiamos jų konstitucinės ir procesinės teisės. Ikiteisminio tyrimo pareigūnui ir prokurorui toks minėtų duomenų „slaptumas“ padeda pasiekti ikiteisminio tyrimo tikslus. Paskelbus ikiteisminio tyrimo duomenis gali būti apsunkinamas ar net sužlugdomas tolimesnis tyrimas, todėl gali kilti abejonių, ar baudžiamojo proceso viešumo principas apima ir ar turi apimti ikiteisminio tyrimo stadiją. Šios abejonės tik sustiprėja pradėjus analizuoti baudžiamojo proceso teisės literatūrą, kadangi didžiojoje dalyje publikacijų yra kalbama

¹ Toliau – BPK.

tik apie viešą bylų nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio paskelbimą. Tokia situacija sąlygoja poreikį išstudijuoti baudžiamojo proceso teisės literatūrą ir teisės aktus, atskleisti viešumo principo vietą baudžiamojo proceso principų sistemoje, šio principo turinį ir veikimą ikiteisminio tyrimo stadijoje bei išsiaiškinti, ar viešumo principas turi apimti ikiteisminį nusikatomų veikų tyrimą, ar viešumo principas netrukdo sėkmingam ikiteisminiam tyrimui.

Analizuojant baudžiamojo proceso teisės literatūrą susidaro nuomonė, kad viešumo principo, ypač jo veikimo ikiteisminio tyrimo stadijoje, studijoms nebuvo skirta didesnio dėmesio. Rengiant magistro baigiamąjį darbą lietuvių kalba pavyko rasti tik keletą darbų, kuriuose vienu ar kitu aspektu nagrinėjamas viešumo principas. Galima paminėti R.Jurkos straipsnį „Įslaptinti liudytojai ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą“, E.Palskio darbą „Baudžiamojo proceso principai naujojo LR BPK projekte“, A.Panamariovo daktaro disertaciją „Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese“, A.Panamariovo straipsnius „Parengtinio (ikiteisminio) tyrimo duomenų paslaptis baudžiamajame procese“ ir „Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė“.

Praktinė šio darbo nauda pasireiškia tuo, kad darbe pateikiami baudžiamojo proceso įstatymo ir ikiteisminio tyrimo praktikos trūkumai gali būti naudingi įstatymų rengėjams tobulinant minėtą įstatymą.

Hipotezė. Ikiteisminio tyrimo stadijos absoliutus viešumas yra sunkiai įsivaizduojamas ir praktinėje veikloje neįgyvendinamas, jis ribojamas užtikrinant žmogaus teises ir sėkmingą baudžiamąjį procesą.

Tyrimo objektas. Tyrimo objektas yra visuomeniniai santykiai, susiklostantys atliekant ikiteisminį tyrimą, apsaugant, naudojant ir viešai skelbiant ikiteisminio tyrimo duomenis.

Tyrimo dalykas. Tyrimo dalykas yra baudžiamojo proceso ir kitų teisės šakų normų, reguliuojančių ikiteisminį tyrimą, ikiteisminio tyrimo duomenų apsaugą, naudojimą ir viešą paskelbimą, turinys.

Tyrimo tikslai ir uždaviniai. Darbo tikslas – kompleksiškai išnagrinėti viešumo principo veikimą atliekant ikiteisminį tyrimą, atskleisti ikiteisminio tyrimo duomenų apsaugojimo ir viešo paskelbimo teorines ir praktines problemas.

Tyrimo uždaviniai:

- išnagrinėti teisės literatūroje ir teisės aktuose įtvirtintą baudžiamojo proceso viešumo principo turinį, atskleisti šio principo vietą baudžiamojo proceso principų sistemoje;
- atskleisti ikiteisminio tyrimo stadijos esmę, ypatumus ir apribojimus duomenų viešumui;

- atskleisti baudžiamojo proceso dalyvių ir visuomenės galimybes daryti įtaką ikiteisminio tyrimo eigai ir rezultatams;
- pateikti teorines ir praktines rekomendacijas naudojant ir viešai skelbiant ikiteisminio tyrimo duomenis.

Tyrimo šaltiniai ir metodai. Darbo tyrimo pagrindas – Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymas ir kiti teisės aktai, reglamentuojantys ikiteisminio tyrimo duomenų neskelbtinumą, proceso dalyvių teises dalyvauti ikiteisminio tyrimo veiksmuose ir bylos nagrinėjime teisme, susipažinti su tyrimo medžiaga, visuomenės galimybes įtakoti baudžiamąjį procesą (tame tarpe ikiteisminį tyrimą), Lietuvos bei kitų valstybių baudžiamojo proceso, konstitucinės teisės, teisės teorijos, žiniasklaidos teisės literatūra.

Tiriant viešumo principo veikimą ikiteisminiame tyrime bei formuluojant šio darbo išvadas buvo naudojami sisteminės analizės, duomenų analizės, lyginamuoju ir loginiu metodai.

Lyginamasis metodas naudojamas lyginant normų turinį ir išaiškinant jų trūkumus, atskleidžiant viešumo principo veikimo teorinio ir praktinio veikimo skirtumus ir problemas. Pavyzdžiui, lyginamasis metodas naudojamas lyginant BPK 177 straipsnyje ir BK 247 straipsnyje įtvirtintas normas, lyginant šiuo metu galiojančią ir ankstesnę BPK 181 straipsnio redakciją.

Sisteminės analizės metodas padėjo kompleksiskai, pasitelkiant konstitucinės teisės, teisės teorijos, žiniasklaidos teisės žinias, išanalizuoti viešumo principą.

Duomenų analizės metodas būtinas renkant ir apdorojant bet kokius duomenis.

Loginis metodas būtinas atskleidžiant bet kokio mokslinio tiriamojo darbo tikslus, aiškinantis teisės normų turinį, pateikiant išvadas ir apibendrinimus.

Rengiant darbą buvo atlikta apklausa, kuriai atsitiktinės atrankos būdu buvo atrinkti asmenys, tiesiogiai susiję su ikiteisminiu tyrimu, ir dirbantys Kauno mieste ir rajone, Šilalės rajone. Apklausos metu buvo apklausti 46 respondentai: 28 ikiteisminio tyrimo pareigūnai, 8 prokurorai, 7 advokatai ir 3 ikiteisminio tyrimo teisėjai.

Tyrimo metu buvo išanalizuota 30 atsitiktinės atrankos būdu atrinktų nutarimų neleisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis kai ikiteisminis tyrimas dar nėra baigtas.

Tyrimo metu išanalizuota 150 ikiteisminio tyrimo medžiagų, iš jų: 50 ikiteisminių tyrimų, kuriuose nustatyti įtariamieji, medžiagų, 16 ikiteisminių tyrimų, kuriuose paskelbtos įtariamųjų paieškos, medžiagų, 84 ikiteisminių tyrimų, kuriuose nenustatyti nusikalstamas veikas padarę asmenys, medžiagos. Visos analizuotos medžiagos yra saugomos Kauno rajono policijos komisariato archyve.

Tyrimo metu išanalizuota 50 atsitiktinės atrankos būdu atrinktų ikiteisminio tyrimo veiksmų, kuriuose dalyvavo asmenys, tiesiogiai nedalyvaujantys ikiteisminiame tyrime ir nesuinteresuoti baudžiamojo proceso baigtimi, protokolų.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, du skyriai, tyrimo rezultatų apibendrinimas – išvados ir pasiūlymai. Antrasis darbo skyrius yra suskirstytas į tris skirsnius. Darbo pabaigoje yra literatūros sąrašas, santraukos lietuvių ir anglų kalbomis ir priedai: anketa ir tyrimų rezultatų iliustracijos.

1. BAUDŽIAMOJO PROCESO VIEŠUMO PRINCIPO SAMPRATA, REIKŠMĖ IR VIETA PRINCIPŲ SISTEMOJE

Siekiant visapusiškai atskleisti baudžiamojo proceso viešumo principo esmę, turinį ir reikšmę baudžiamajam procesui, visų pirma būtina susipažinti su žodžių „viešumas“ ir „principas“ reikšmėmis, baudžiamojo proceso principų samprata ir sistema, viešumo principo vieta šioje sistemoje.

Žodžiui viešumas žodynuose galime surasti šiuos sinonimus: viešas, visiems skirtas, visuomenės naudojamas, atviras, neslaptas.

Tuo tarpu žodis principas yra kilęs iš lotyniško žodžio „principium“, reiškiančio „pradžią, pagrindą, pirminį šaltinį“. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne pateikiamos trys šio žodžio reikšmės:

1. teorijos, mokslo sistemos, politikos ar kitos srities pagrindinis pradinis teiginys;
2. įsitikinimas, pažiūra, veikimo dėsnis;
3. pagrindinė įrenginio ar mechanizmo veikimo ypatybė.

Tarptautinių žodžių žodyne žodis „principas“ apibūdinamas keturiomis reikšmėmis:

1. pagrindinė kokios nors teorijos, koncepcijos idėja, pagrindinis teiginys;
2. įsitikinimas, lemiantis žmogaus santykių su tikrove, jo elgesio ir veiklos normas;
3. svarbiausioji organizacijos struktūros arba veiklos taisyklė;
4. pagrindinė, kurio nors įrengimo, mechanizmo sandaros arba veikimo savybė².

Kalbant apie teisės principus, tinkamiausios yra pirmosios žodynuose pateiktos principo reikšmės, kadangi teisės teorijoje principas suprantamas kaip „svarbiausi teisės esmės konkretėjimo, reišimosi būdai, arba pagrindinės teisinės idėjos, vertybinės orientacijos, kurios nurodo, kaip konkrečiomis teisės normomis turi būti reguliuojami žmonių santykiai, kad įgautų teisių ir pareigų vienovės pavidalą ir būtų humanizuojami bei demokratizuojami“³.

Kaip nurodo E.Kūris „teisės principai yra teisės sistemos pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiamas teisinis reguliavimas ir teisinė praktika, bendrasis ir individualusis teisinis reguliavimas ir teisės realizavimas“⁴.

Principai visada išreiškia pirmines ir svarbiausias teisės normas. Jie apima labiau individualias, išvestines teisės normas, kurios negali prieštarauti principams ir kuriomis yra konkretizuojamas principų turinys. Vadovaujantis teisės principais organizuojama teisės sistema,

² Kvietkauskas V. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: 1985.P.399.

³ Dambrauskienė G., Marcijonas A. Monkevičius E. ir kt. Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius: Justitia, 2004.P.123.

⁴ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: 2001.P.202.

kurioje teisės normos sudaro vientisą visumą. Teisės principai lemia teisės normų turinį ir jų taikymą.

Teisės literatūroje tradiciškai nurodomi principai: demokratiškumas, humanizmas, lygiateisiškumas. A.Vaišvila nurodo, kad tai universalūs žmogiško sugyvenimo principai, galiojantys ne tik teisėje, bet ir kitose srityse. Jie yra ir teisės principai šalia kitų, jau grynai teisės principų: įstatymui ir teisei visi lygūs; visu asmens subjektinių teisiu santykinumas; privilegijų ir absoliučių teisių neleistinumas; socialinio kompromiso, arba saiko, principas; padarytą žalą būtina atlyginti. A.Vaišvilos nuomone, iš šių penkių principų galėtume toliau išvesti visus teisės teorijoje ir praktikoje sutinkamus labiau specializuotus tarpšakinius, šakinius ir teisės institutų principus⁵.

Bendrieji teisės principai apima visą teisės sistemą ir įtakoja kiekvieną teisės šaką.

Tarpšakiniam principams priklauso grupė principų, kurie yra būdingi kelioms teisės šakoms. Šiais principais garantuojamas teismo nagrinėjimo objektyvumas tiek civilinėse, tiek administracinėse, tiek baudžiamosiose bylose.

Šakinių teisės principų veiklos sritis yra dar siauresnė. Jais vadovaujamosi kurioje nors vienoje teisės šakoje.

Teisės institutų principai – tai principai, kurie yra būdingi grupei teisės normų, sudarančių dalį kurios nors teisės šakos.

Kaip ir bet kurioje teisinėje veikloje, taip ir baudžiamajame procese egzistuoja pamatinės nuostatos ir pagrindinės idėjos, kuriomis privaloma vadovautis. Tai būtina daryti tiek kuriant bei tobulinant baudžiamosios teisės normas, tiek jas taikant konkrečiame baudžiamajame procese. Tokias pamatines nuostatas ir idėjas ir reikėtų laikyti baudžiamąjo proceso principais.

Baudžiamąjo proceso teisės vadovyje pateikiamas toks baudžiamąjo proceso principų apibrėžimas: baudžiamąjo proceso principai – tai idėjos, pamatinės nuostatos, lemiančios visų baudžiamąjo proceso teisės normų turinį ir nusikalstamų veikų tyrimo bei baudžiamųjų bylų nagrinėjimo tvarką, parodančios baudžiamąjo proceso institucijų esmę ir paskirtį⁶.

Principai išreiškia baudžiamąjo proceso esmę ir turinį, charakterizuoja pagrindines proceso savybes ir bruožus, procesinio reguliavimo metodus ir būdus. Kaip ir teisės normos, baudžiamąjo proceso principai proceso dalyviams įtvirtina tam tikrus reikalavimus (pareigas) ir teises.

Apibūdinant baudžiamąjo proceso principų reikšmę būtina paminėti 5 pagrindinius momentus:

⁵ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004.P.147.

⁶ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamąjo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.P.47.

1. kuriant naujas ar tobulinant (keičiant) baudžiamojo proceso teisės normas turi būti garantuojama, kad šios normos neprieštaraus pripažintiems baudžiamojo proceso principams, tai yra principai lemia naujų teisės normų turinį;

2. principai lemia teisės normų aiškinimą: jokia baudžiamojo proceso teisės norma negali būti aiškinama priešingai ar nukrypstant nuo principų turinio aiškinimų;

3. jokia baudžiamojo proceso teisės norma negali būti taikoma taip, kad jos taikymas pažeistų principą;

4. teisės normų kolizijos atveju sprendimo variantas turi būti randas remiantis principais;

5. atsiradus teisės spragų, procesinis sprendimas turi būti priimamas atsižvelgiant į principus⁷.

Baudžiamojo proceso principų sistemą sudaro visuma pagrindinių (pamatinių) nuostatų, kuriomis turi būti vadovujamasi baudžiamajame procese. Analizuojant baudžiamojo proceso teisės literatūrą bei teisės aktus tokių nuostatų galime rasti net kelias dešimtis, tačiau ir tai nebus baigtinis baudžiamojo proceso principų sąrašas. Sudaryti tokį sąrašą praktiškai yra neįmanoma dėl dviejų priežasčių:

1. svarbių (pagrindinių) nuostatų, kuriomis turi būti vadovujamasi demokratinės valstybės baudžiamajame procese, yra labai daug;

2. baudžiamojo proceso teisės specialistai skirtingai suvokia baudžiamojo proceso principų sistemą ir atskirų principų turinį.

Turime sutikti, kad ne visos nuostatos, kuriomis turi būti vadovujamasi baudžiamajame procese, yra vienodai reikšmingos ir svarbios. Dalis baudžiamojo proceso teisės specialistų yra linę keletą tokių nuostatų apjungti ir laiko vienu baudžiamojo proceso principu. Kita dalis specialistų kiekvieną svarbesnę ir reikšmingesnę nuostatą supranta ir išskiria kaip atskirą principą. Baudžiamojo proceso principai veikia vientisoje sistemoje, kurioje kiekvieno principo esmė ir turinys sąlygoja sistemos funkcionavimą. Baudžiamajame procese principai yra susiję labai glaudžiai, todėl pažeidus bet kurį vieną principą dažniausiai yra pažeidžiami ir kiti, o tai taip pat apsunkina principų atribojimą.

Paprastai baudžiamojo proceso principų sistemai priskiriami šie principai: nekaltumo prezumpcijos, proceso teisingumo, teismo nepriklausomumo ir bešališkumo, proporcingumo, rungimosi, proceso viešumo, proceso greitumo, teisės į gynybą, valstybinės proceso kalbos, tikslingumo, oficialumo, žmogaus teisių apsaugos ir principas, kad teisingumą vykdo tik teismas⁸.

⁷ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. P.47.

⁸ Ten pat. P.48.

Tai tik pagrindiniai baudžiamojo proceso principai, kurių didžioji dalis yra įtvirtinti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Pagrindiniais juos galima vadinti tik sąlyginai, kadangi toks skirstymas iš dalies prieštarauja žodžio „principas“ esmei. Kaip minėjome, principas – tai pagrindinė kokios nors teorijos, koncepcijos idėja, pagrindinis teiginys. Kadangi atskirus principus sudaro tik tam tikros pagrindinės nuostatos (idėjos), todėl kyla pagrįstų abejonų, ar principus dar galima skirstyti į pagrindinius ir nepagrindinius. Turime sutikti, kad atskiri baudžiamojo proceso principai skirtingose proceso stadijose gali veikti skirtingai. Be to, atskirų principų pažeidimai gali turėti skirtingą reikšmę (įtaką) baudžiamojo proceso eigai ir rezultatams.

Profesoriaus habilituoto daktaro Samuelio Kuklianskio nuomone baudžiamojo proceso principų sistemą sudaro šie principai: teisėtumo, asmens, jo bei jo šeimos būsto, turto, privataus gyvenimo neliečiamybės, piliečių lygybės prieš įstatymą, nekaltumo prezumpcijos, teisėjų nepriklausomumo, nusikalstamų veikų tyrėjų savarankiškumo ir nepriklausomumo principai, principas, kad teisingumą vykdo tik teismai, aktyvios prokuroro vykdomos ikiteisminio tyrimo kontrolės, ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos ikiteisminio tyrimo kontrolės, aukštesniųjų teismų vykdomos žemesniųjų teismų kontrolės, proceso dalyvių teisių ir pareigų balanso, proceso dalyvių teisių pusiausvyros, aktyvios nukentėjusiojo teisinės padėties, kaltintojo įrodinėjimo naštos (pareigos), įtariamojo (kaltinamojo) aktyvios gynybos, teisėtos gynybos (įrodinėjimo ir gynybos būdų, priemonių ir pateikiamos medžiagos nepriekaištingumo, tai yra įstatymų reikalavimų atitikimo), procesinių prievartos priemonių proporcingumo, proceso operatyvumo, išsamumo ir objektyvumo, proceso viešumo, rungimosi, proceso humaniškumo ir pažangumo principai⁹. Profesorius pripažįsta, kad dėl kai kurių principų formuluočių bei jų turinio, kai kurių principų sistemos elementų galima diskutuoti.

Baudžiamojo proceso teisės moksle principai skirstomi į grupes pagal įvairius kriterijus. Visų pirma baudžiamojo proceso principus galima skirstyti pagal tai, kokiame teisės akte jie yra išreikšti. Toks skirstymas turi didžiausią prasmę. Pagal šį kriterijų principai yra skirstomi į dvi grupes:

1. konstitucinius,
2. išreikštus baudžiamojo proceso kodekse ir kituose teisės aktuose¹⁰.

Konstitucija yra pagrindinis ir svarbiausias demokratinės valstybės teisės aktas, todėl ir joje įtvirtintos nuostatos turi ypatingą reikšmę bei viršenybę kitų principų atžvilgiu. Šiais principais yra grindžiama visa teisės sistema. Bet kuri konstituciniams principams prieštaraujanti teisės norma yra

⁹ Kuklianskis S. Ikiteisminio tyrimo teoriniai pagrindai // Jurisprudencija. 2005, Nr. 75(67).P.9-10.

¹⁰ Goda G, Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.P.48.

antikonstitucinė. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra įtvirtinti bendrieji teisės principai, kurie išreiškia demokratinės valstybės esmę ir užtikrina žmonių ir piliečių teisių ir laisvių saugumą, kadangi demokratinės valstybės pareiga pripažinti, stebėti ir ginti žmonių ir piliečių teises ir laisves. Kaip jau minėjome, baudžiamojo proceso viešumo principas yra įtvirtintas ir mūsų šalies Konstitucijoje, todėl turi būti priskiriamas konstitucinių principų grupei. Be viešumo principo konstitucinių baudžiamojo proceso principų grupei priskiriami šie principai: nekaltumo prezumpcijos, proceso teisingumo (sąžiningumo), proporcingumo, teisės į gynybą, valstybinės proceso kalbos, teismo nepriklausomumo ir bešališkumo, principas, kad teisingumą vykdo tik teismas.

Dalis principų, tokių kaip nekaltumo prezumpcijos principas, proceso viešumo ir kiti, yra įtvirtinti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, bei konkretizuoti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatyme. Be to, dalis baudžiamojo proceso principų yra įtvirtinti ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje¹¹.

Skirstant baudžiamojo proceso principus pagal teisės aktus, kuriuose jie yra išreikšti, galima būtų išskirti trečią grupę, tai yra tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintus principus, tačiau tai visiškai nėra būtina, kadangi svarbiausi tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtinti principai yra numatyti Konstitucijoje ar galiojančiame baudžiamojo proceso kodekse.

Pagal veikimo apimtį baudžiamojo proceso principus galima suskirstyti į keturias grupes:

1. bendruosius;
2. tarpšakinius;
3. šakinius;
4. atskirų proceso stadijų ir institutų¹².

Bendriesiems principams priskiriami reikšmingi ir veikiantys visoje teisinėje sistemoje principai, kurie formuoja bendruosius teisių ir pareigų vienovės tikslus, šaltinius ir įgyvendinimo sąlygas. Šie principai – teisinės sistemos pagrindas. Baudžiamojo proceso principams jie priskiriami tiek, kiek įtakoja baudžiamąjį procesą, todėl baudžiamojo proceso principais vadinami tik sąlyginai. Šie principai paprastai yra konstituciniai. Šiai grupei galima priskirti tokius principus kaip teisės į teisminę gynybą, principą, kad teisingumą vykdo tik teismai, teisėtumo, piliečių lygybės prieš įstatymą, asmens neliečiamumo ir panašiai, kurie baudžiamojo proceso teisės moksle kruopščiai analizuojami, nes būtent baudžiamajame procese šie bendrieji konstituciniai principai įgauna ypatingą prasmę arba jų turinys turi specifinių elementų.

¹¹ Toliau – Konvencija.

¹² Goda G, Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.P.48.

Tarpšakiniai principai yra būdingi kelioms teisės šakoms. Tarpšakiniai principai baudžiamajame procese paprastai yra tokie, kurie bendri visoms procesinėms teisės šakoms. Skirtingose procesuose tarpšakiniais priskiriami principai veikia šiek tiek skirtingai, tačiau pagrindinė idėja visais atvejais išlieka ta pati. Šiems principams reikėtų priskirti proceso viešumo, greitumo, teisingumo, proporcingumo, rungimosi, valstybinės proceso kalbos principus, kurie turi įtakos ne tik baudžiamajam procesui, bet ir civiliniam bei administraciniam procesams.

Šakiniais principams reikia priskirti tuos principus, kurie veikia vienoje teisės šakoje. Šakiniais baudžiamąjo proceso principams reikia priskirti principus, kurie neveikia ar veikia mažiau ar turi kitokią prasmę kitose teisės šakose ir apima visas baudžiamąjo proceso stadijas, pavyzdžiui teisės į gynybą principas.

Atskirų proceso stadijų ir institutų principų grupei galima priskirti principus, kurie apima tik atskiras baudžiamąjo proceso stadijas. Pavyzdžiui, tiesioginio ir žodinio nagrinėjimo principas yra taikomas pirmos instancijos teismo teisiamuosiuose posėdžiuose, o draudimo bloginti skundą padavusio asmens padėti nagrinėjant jo skundą principas veikia apeliaciniame ir kasaciniame procesuose. Kai kurių autorių teigimu, visos pagrindinės nuostatos, kurios suprantamos kaip baudžiamąjo proceso principai, privalo veikti teismo baudžiamųjų bylų nagrinėjimo stadijoje. Tai paaiškinama šios stadijos svarba ir išskirtinumu. Ikiteisminėje baudžiamąjo proceso stadijoje turi būti sudaromos visos sąlygos, kad baudžiamoji byla teisme būtų tinkamai išnagrinėta ir priimtas pagrįstas nuosprendis.

Baudžiamąjo proceso principais, tame tarpe ir viešumo principas, yra labai glaudžiai tarpusavyje susiję, todėl dažnai pažeidus vieną principą yra pažeidžiami ir kiti.

Pagal BPK 7 straipsnį bylos teisme nagrinėjamos laikantis rungimosi principo. BPK 9 straipsnyje numatyta, kad bylos visuose teismuose nagrinėjamos viešai, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja valstybės, tarnybos, profesinės ar komercinės paslapties saugojimo interesams. BPK 242 straipsnyje įtvirtintas tiesioginio ir žodinio nagrinėjimo teisme principas. Iš minėtų straipsnių formuluočių galima daryti išvadą, kad paminėti principai yra realizuojami tik nagrinėjant bylą teisme. Tokia išvada būtų klaidinga, kadangi visi išvardinti baudžiamąjo proceso principai įtakoja bei apima ir ikiteisminį tyrimą, tik šioje baudžiamąjo proceso stadijoje jie veikia su tam tikrais apribojimais, siauriau negu teismo baudžiamosios bylos nagrinėjimo metu. Jau vien dėl tos priežasties, kad viešumo, rungimosi ir žodiškumo principai panašiai veikia tiek ikiteisminiame tyrime, tiek teismo nagrinėjimo stadijoje, galima daryti prielaidą, kad šie principai yra labai glaudžiai susiję.

Europos Žmogaus Teisių Teismas¹³ byloje Brandstetter prieš Austriją¹⁴ (1991 m.) konstatavo, kad procesinių galimybių lygybės principas yra tik vienas teisingo teismo koncepcijos (įtvirtintos Konvencijos 6 straipsnyje) požymių. Ši koncepcija tai pat apima fundamentalią teisę, kad baudžiamasis procesas būtų rungtyninis. Taigi Konvencija įtvirtina rungimosi principą baudžiamajame procese. Minėtoje byloje EŽTT pažymėjo, ką reiškia pagal Konvenciją rungtyninis procesas: „teisė į rungtyninį teismą baudžiamajame byloje reiškia, kad ir kaltinimas, ir gynyba turi turėti galimybę žinoti bei komentuoti kitos šalies pateiktus paaiškinimus ir įrodymus. Galimi įvairūs būdai, kuriais nacionalinė teisė gali užtikrinti šį reikalavimą. Nepaisant pasirinkto būdo ji turėtų užtikrinti, kad kita šalis žinos, jog pateikti paaiškinimai, ir turės realią galimybę juos pakomentuoti. EŽTT yra išaiškinęs rungimosi principą ir platesniu aspektu, pagal kurį jis iš esmės reiškia baudžiamosios ar civilinės bylos šalių galimybes žinoti ir komentuoti visus pateiktus įrodymus ir vertinimus, siekiant daryti įtaką teismo sprendimui¹⁵. Lietuvos baudžiamąjį proceso teisės doktrinoje kaip vienas rungimosi principo elementų nurodoma tai, kad kaltinimo ir gynybos šalys bylų nagrinėjimo metu turi lygias teises teikti įrodymus, dalyvauti tiriant įrodymus, pateikti prašymus, ginčyti kitos šalies argumentus ir pareikšti savo nuomonę visais klausimais, kylančiais nagrinėjant bylą ir turinčiais reikšmės teisingai ją išspręsti¹⁶. Baudžiamąjį proceso šalių teisės žinoti ir komentuoti kitos šalies pateiktus paaiškinimus ir įrodymus, komentuoti visus pateiktus įrodymus ir vertinimus, įgyvendinimas yra betarpiškai susijęs su ikiteisminio tyrimo medžiagos ar teismui perduotos baudžiamosios bylos medžiagos paviešinimu. Rungimosi principas veikia maksimalia apimtimi tik tuo atveju, jei proceso šalys yra susipažinusios su visa tyrimo medžiaga. Paskelbus apie ikiteisminio tyrimo pabaigą ir pradėjus rašyti kaltinamąjį aktą tyrimo medžiaga įgauna maksimalų viešumą, todėl galima teigti, kad būtent nuo šio momento pilna apimtimi pradeda veikti ir rungimosi principas. Apribojimai, kurie taikomi ikiteisminio tyrimo medžiagos viešumui, yra viena iš priežasčių, nulemiančių tai, kad rungimosi principas ikiteisminiame tyrime veikia siauriau negu nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme.

Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme laikantis tiesioginio ir žodinio nagrinėjimo teisme principo sudaro sąlygas maksimaliai veikti viešumo ir rungimosi principams. BPK 242 straipsnyje numatyta, kad teismas privalo balsu perskaityti protokolus ir kitus dokumentus, o posėdyje apklausiami asmenys parodymus ir paaiškinimus duoda žodžiu. Tokiu būdu ne tik proceso šalys, bet

¹³ Toliau – EŽTT.

¹⁴ EŽTT sprendimas byloje Brandstetter prieš Austria (BRANDSTETTER v. AUSTRIA - 11170/84;12876/87;13468/87 [1991] ECHR 39 (28 August 1991)) // <http://worldlii.org/eu/cases/ECHR/1991/39.html>.

¹⁵ EŽTT sprendimas byloje Van Orshoven prieš Belgiją (VAN ORSHOVEN v. BELGIUM - 20122/92 [1997] ECHR 33 (25 June 1997)) // worldlii.org/eu/cases/ECHR/1997/33.html.

¹⁶ LR BPK 7 straipsnio 2 dalis.

ir kiti asmenys, stebintys teismo procesą, turi galimybę tiesiogiai girdėti duodamus parodymus ir paaiškinimus, proceso šalys turi galimybę juos kritikuoti, ginčyti ir tokiu būdu siekti daryti įtaką teismo sprendimui. Kaip ir baudžiamojo proceso viešumo bei rungimosi principai, žodinio nagrinėjimo (žodiškumo) principo veikimas ikiteisminio tyrimo stadijoje yra pakankamai stipriai ribotas, kadangi BPK yra įtvirtinta rašytinė ikiteisminio tyrimo forma. Visi šie principai labiausiai pasireiškia ir veikia ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamuose ikiteisminio tyrimo veiksmuose. Plačiau ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamus veiksmus aptarsime šio darbo antrojoje dalyje.

Viešumo principas – tai tik vienas iš daugybės principų, kuriais turi būti vadovaujama baudžiamajame procese. Tai vienas iš demokratinei teisinei valstybei būdingų principų. Jis yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje, kur teigiama, kad „Asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir bešališkas teismas“. Be Konstitucijos, baudžiamojo proceso viešumo principas yra įtvirtintas Konvencijos 6 straipsnyje, kuris taip pat nurodo baudžiamąsias bylas nagrinėti viešai, taip pat viešai skelbti teismo sprendimus. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 9 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „bylos visuose teismuose nagrinėjamos viešai, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja valstybės, tarnybos, profesinės ar komercinės paslapties saugojimo interesams.“ BPK numatytos išimtys, leidžiančios ne viešą teisiamąjį posėdį, iš esmės yra įtvirtintos ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 117 straipsnyje bei Konvencijos 6 straipsnyje. Viešumo principas taip pat yra įtvirtintas Teismų įstatymo 7 straipsnyje.

Tai, kad baudžiamojo proceso viešumo principas yra įtvirtintas pagrindiniuose teisės aktuose, reglamentuojančiuose žmogaus teisių ir laisvių apsaugą, parodo šio principo svarbą. Jis turi saugoti asmenis nuo slapto susidorojimo teismo proceso keliu, užkirsti kelią žmogaus teisių pažeidimams.

Viešumo principas suteikia ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui plačius įgaliojimus, daro juos aktyviais baudžiamojo proceso subjektais ir įpareigoja atlikti visus būtinus procesinius veiksmus, kad būtų atskleista nusikalstama veika, nustatyti ir teisingai nubausti kalti asmenys, ir niekas nekaltas nebūtų apkaltintas ir nuteistas. Pareigūnai privalo išsamiai ir nešališkai ištirti visas su nusikalstama veika susijusias aplinkybes ir įvertinti visą surinktą tyrimo medžiagą. Tik tai atlikus priimami sprendimai bus pagrįsti ir teisingi. Viešumo principas užtikrina, kad valstybės institucijos ir pareigūnai baudžiamajame procese teisingai taikytų teisės normas, procesines prievartos priemones ir priimtų teisingus sprendimus dėl proceso pradžios, jo eigos ir užbaigimo. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai ir teismai turi ne tik išaiškinti proceso dalyviams jų teises ir pareigas, bet ir suteikti realią galimybę jomis pasinaudoti. Valstybės

institucijoms ir pareigūnams, vykdančioms baudžiamąjį procesą, nustatyta teisinė pareiga užtikrinti proceso dalyvių teises ir yra pradinis baudžiamojo proceso viešumo elementas.

Socialinė-teisinė viešumo principo reikšmė valstybėje pasireiškia derinant valstybės interesus ginant žmogaus ir piliečio, tame tarpe tiek nukentėjusiojo, tiek kaltininko, teises bei laisves su valstybei keliamu uždaviniu užtikrinti nusikalstamų veikų tyrimą ir teisingai nubausti kaltus asmenis.

Viešumo principas leidžia visuomenei dviem būdais sekti teismo procesą:

1. kiekvienam asmeniui, sulaukusiam 16 metų amžiaus, yra leidžiama stebėti teismo procesą teismo salėje;

2. visuomenės informavimo priemonės gali informuoti visuomenę apie konkretų procesą.

Baudžiamasis procesas – tai visuomenės apsaugos nuo nusikalstamų veiksmų garantas. Baudžiamojo proceso paskirtis yra ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas. Tuo remiantis, galima daryti išvadą, jog vienas pagrindinių proceso uždavinių – nukentėjusiojo teisių apsauga, užtikrinama prokuroro dalyvavimu, kuriuo palaikomas valstybinis kaltinimas. Kartu baudžiamasis procesas – tai garantija, jog nė vienas nekaltas asmuo nebus patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, nebus suvaržyta jo teisė į laisvę, nebus neteisėtai paskirta bausmė. Būtina atkreipti dėmesį, kad visuomenės apsauga nuo nusikalstamų kėsinių veiksminga tuomet, kai ji saugoma nuo „tikrų“, o ne nuo „tariamų“ nusikaltėlių. Jeigu visuomenė toleruos valstybinių institucijų savivalę bent prieš vieną visuomenės narį, tai tokioje visuomenėje niekas nesijaus saugus. Galimybė stebėti baudžiamųjų bylų nagrinėjimą teisme didina visuomenės pasitikėjimą teismais ir leidžia visuomenei matyti, kaip ir kokiais įrodymais remiantis priimami sprendimai baudžiamosiose bylose. Nors sociologinės apklausos rodo, kad pasitikėjimas teismais Lietuvoje nėra itin didelis, tačiau šis rodiklis būtų dar mažesnis, jei procesai nebūtų atviri visuomenei. BPK 9 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad „jaunesni kaip šešiolikos metų asmenys, kurie nėra byloje kaltinamieji, nukentėjusieji ar liudytojai, į teismo posėdžių salę neįleidžiami“. Jei nenusprendžiama rengti uždaro teismo posėdžio, viešumo principo taikymas sudaro galimybę kiekvienam asmeniui stebėti, kaip vyksta bylos nagrinėjimas teisme. Įtvirtintas bendras draudimas įleisti į teismo posėdžio salę asmenis, jaunesnius kaip 16 metų amžiaus, yra tam tikras viešumo principo taikymo aspektas. Tuo stengiamasi garantuoti rimtį teismo posėdžio salėje ir apsaugoti nepilnamečius nuo neigiamo poveikio, kurį jiems, atsižvelgiant į jauną amžių, galėtų daryti teismo procesas.

BPK 9 straipsnyje įtvirtintos nuostatos, sudarančios galimybę rengti neviešus teismo posėdžius. Pirmoje straipsnio dalyje numatyta, kad „bylos visuose teismuose nagrinėjamos viešai, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja valstybės, tarnybos, profesinės ar komercinės paslapties saugojimo interesams. Antroje dalyje numatyta, kad „leidžiama neviešai nagrinėti teisme bylas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis kaltinami jaunesni kaip aštuoniolikos metų asmenys, nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui bylas, taip pat kitas bylas, kai siekiama užkirsti kelią paskelbti žinias apie privatų proceso dalyvių gyvenimą arba aki apklausiamas liudytojas ar nukentėjęsysis, kuriems taikomas anonimiškumas“. Atvejai, kada baudžiamosios bylos gali būti nagrinėjamos neviešai, yra numatyti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 117 straipsnyje bei Konvencijos 6 straipsnyje. Konstitucijoje, Konvencijoje ir BPK numatytų išimčių sąrašai nėra visiškai identiški, tačiau, nepaisant formuluočių skirtingumo, galima daryti išvadą, kad neviešas teismo posėdis pagal visus šiuos aktus gali būti rengiamas iš esmės tais pačiais atvejais. Reikėtų pažymėti, kad BPK vartojama sąvoka „neviešas“ savo prasme yra tolygi Konstitucijoje pavartotai sąvokai „Uždaras“.

Valstybinių paslapčių saugojimas – būtina kiekvienos suverenos valstybės interesų apsaugos priemonė, todėl iškilus pavojui, kad teismo proceso metu tokia paslaptis galėtų būti atskleista, būtina rengti uždara teismo posėdį. Tai, kokia informacija Lietuvoje yra laikoma valstybine paslaptimi, apibrėžia Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas, priimtas 1999 m. lapkričio 25 d.

Kas yra laikoma komercine ar profesine paslaptimi, šiuo metu aiškios reglamentacijos, tai yra baigtinio sąrašo, nėra. Civiliniame kodekse pateikiami tik komercinės ir profesinės paslapčių apibrėžimai, todėl dėl neviešo proceso surengimo, saugant šias paslaptis teisme, turi būti nuspręsta įvertinus visas konkrečius atvejo aplinkybes ir atsižvelgus į Civiliniame kodekse nurodytus tokios paslapties požymius.

Bylos dėl nusikalstamų veikų, kuriomis kaltinami jaunesni nei 18 metų amžiaus asmenys, nagrinėjamos neviešai todėl, kad ne tik Lietuvoje, bet ir iš esmės visose demokratinėse pasaulio valstybėse vadovaujamosi nuostata, jog nepilnamečių bylos turi būti nagrinėjamos prisilaikant specifinių taisyklių, leidžiančių daryti kuo mažesnę neigiamą poveikį nepilnamečiui.

Bylų dėl nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui ir bylų, kuriose yra duomenų (žinių) apie privatų proceso dalyvių gyvenimą, nagrinėjimo viešumo atsisakymą nulemia būtinybė saugoti žmogaus asmeninį ir privatų gyvenimą kaip konstitucinę vertybę. Šiuo atveju vienas principas įgauna pirmenybę prieš kitą principą.

Duomenys apie liudytoją ar nukentėjusį, kuriems suteikiamas anonimiškumas, pagal Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymą yra laikomi valstybės paslaptimi. Vien dėl to byloje, kurioje dalyvauja tie liudytojai ar nukentėjusieji, yra pagrindas rengti uždara teismo posėdį. Be to, anonimiškumo suteikimo faktas yra išskiriamas ir kaip atskiras pagrindas rengti neviešą teismo posėdį. Taikant bylose anonimiškumą, viešumas yra ribojamas ne tik rengiant uždara teismo posėdį. Pats anonimiškumo suteikimas taip pat yra viešumo apribojimas tuo aspektu, kad ir dalyvaujantys procese asmenys negali žinoti liudytojo ar nukentėjusiojo anketinių duomenų. Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas pastarąjį aspektą, 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ nusprendė, kad liudytojo ar nukentėjusiųjų įslaptinimas nepažeidžia Konstitucijoje garantuojamo teismo proceso viešumo principo. Panašią poziciją yra išsakęs EŽTT nagrinėdamas bylas¹⁷.

Neviešas teismo procesas rengiamas tiek proceso dalyvių, tiek paties teismo iniciatyva. Priklausomai nuo byloje nagrinėjamų aplinkybių ir jų nagrinėjimo tvarkos gali būti nuspręsta neviešai vykdyti tik dalį teismo proceso. Bylos nagrinėjimas uždareme teismo posėdyje vyksta pagal tas pačias procesines taisykles kaip ir bylą nagrinėjant viešai. Vienintelis iš esmės organizacinis, o ne procesinis skirtumas yra tai, kad į posėdžio salę nėra įleidžiami žiūrovai. BPK 9 straipsnio 5 dalyje numatyta, kad „teismų nuosprendžių, priimtų neviešai išnagrinėjus bylą, rezoliucinės dalys visais atvejais paskelbiamos viešai. Šioje nuosprendžio dalyje suformuluojamas sprendimas. Rezoliucinėje dalyje nėra kalbama apie aplinkybes, kurios buvo pagrindas rengti uždara posėdį, todėl viešas šios nuosprendžio dalies paskelbimas negali turėti jokių neigiamų pasekmių. Tokias pasekmes galėtų lemti viešas nuosprendžio aprašomosios dalies paskelbimas, nes šioje dalyje turėtų būti išanalizuotos visos reikšmingos bylai aplinkybės, neišskiriant ir tų, dėl kurių buvo rengiamas uždaras teismo posėdis.

Nemažą reikšmę realizuojant baudžiamojo proceso viešumo principą turi žiniasklaidos priemonės. Žodis „žiniasklaida“ apibrėžiamas kaip organizuotas informacijos sklaidimas viešosios informacijos rengėjų ir visuomenės informavimo priemonių sistemoje, viešosios informacijos rengėjai, visuomenės informavimo priemonės, spaudoje paskelbtos publikacijos, radijo ir televizijos laidos¹⁸. Praktiškai kasdien spauda, radijas ir televizija informuoja visuomenę apie įvykdytas nusikalstamas veikas, nustatytus įtariamuosius, priimtus nuosprendžius, teisėsaugos institucijų

¹⁷ EŽTT sprendimas byloje Van Mechelenas ir kiti prieš Nyderlandus (Cour Eur. D.H., arr (t Van Mechelen et autres c. Pays-Bas, Recueil 1997-III). // <http://www.echr.coe.int>.

¹⁸ Meškauskaitė L. Žiniasklaidos teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.P.21.

veiklą. Neretai žiniasklaidos priemonėse atsispindi ir visuomenės nuomonė apie teisėsaugos darbą tiriant vieną ar kitą nusikalstamą veiką. Visuomenė turi teisę žinoti apie visus įvykius, įvykusius ją supančioje aplinkoje, tačiau visuomenės informavimo priemonėse pernelyg plačiai nušviečiant bylą eigą galima iššaukti ir neigiamų pasekmių. Dėl didelio žiniasklaidos, o tuo pačiu ir visos visuomenės dėmesio, gali kilti problemų tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnams ar prokurorams, tiek ir teisėjams. Tokiais atvejais susiduria ir tarpusavyje konkuruoja dvi konstitucinės teisės: visuomenės teisė žinoti apie vykstantį procesą ir dalyvaujančių šiame procese asmenų teisė į nešališką ir nepriklausomą teismą¹⁹. Nors Lietuvos Respublikos teisėjų etikos taisyklių, priimtų 1998 m. gruodžio 18 d., visuotiniame teisėjų susirinkime, antras punktas skelbia, kad teisėjas, nagrinėdamas bylas, privalo nepasiduoti valdžios ar valdymo institucijų, pareigūnų, žiniasklaidos priemonių, visuomenės bei atskirų piliečių įtakai²⁰, tačiau tai nereiškia, kad nagrinėjamam bylą teisėjui negali daugiau ar mažiau įtakos daryti visuomenės informavimo priemonių formuojama visuomenės nuomonė apie bylą. Byloje Oberschik prieš Austriją EŽTT konstatavo, kad teisėjai ir teismai turi ypatingą padėtį visuomenėje, todėl jų apsauga turi būti stipresnė nei politikų, nes teismų ir teisėjų reputacijos pažeidimas priverčia susvyruoti visuomenės pasitikėjimą teismine valdžia²¹. Pagal EŽTT išnagrinėtas bylas galima padaryti išvadą, kad tokiose bylose siekiama suderinti dvi teises: teisę skleisti įsitikinimus ir teisę į nešališką teismą, bei siekiama išlaikyti proporcingumo principą²². Valstybė privalo užtikrinti balansą tarp pareigos garantuoti teisingą ir nešališką teismo procesą ir spaudos laisvės, bei garantuoti tiek žurnalistų, tiek teismo proceso dalyvių teises.

Kadangi visais atvejais išnagrinėjus baudžiamąsias bylas teismų sprendimai yra skelbiami viešai, žiniasklaidos priemonių darbuotojams neturėtų būti sudėtinga gauti informaciją apie priimtus sprendimus ir informuoti visuomenę. Informacijos apie priimtus nuosprendžius paviešinimas nebegali pakenkti tyrimui, pažeisti proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų. Tuo tarpu paviešinus ikiteisminio tyrimo duomenis gali būti pažeistas nekaltumo prezumpcijos principas, proceso dalyvių teisės, o pats ikiteisminis tyrimas apsunkinamas ar net sužlugdomas. Informacijos laisvė negali būti ir nėra absoliuti, ji gali būti ribojama, bet ribojimas turi būti nustatytas tiesiogiai įstatyme ir galimas tik siekiant apsaugoti kitas ne mažiau svarbias konstitucines vertybes: žmogaus sveikatą, garbę, orumą, privatų gyvenimą, dorovę, konstitucinę santvarką ir panašiai. Baudžiamojo proceso įstatymas nustato apribojimus ikiteisminio tyrimo medžiagos (duomenų) viešumui ir taip riboja

¹⁹ Ten pat. P.88.

²⁰ Lietuvos Respublikos teisėjų etikos taisyklės. – Priimtos 1998 m. gruodžio 18 d. visuotiniame teisėjų susirinkime. // www.teismai.lt/savivalda/etika.doc

²¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. liepos 1 d. sprendimas byloje Oberschlich prieš Austriją // <http://www.echr.coe.int>.

²² Meškauskaitė L. Žiniasklaidos teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.P.88.

informacijos laisvę, visuomenės teisę gauti šią informaciją. Plačiau šį klausimą aptarsime antrojoje šio darbo dalyje.

Idėjos ir pagrindinės nuostatos, kuriomis vadovaujamosi baudžiamajame procese, dažniausiai apima visas proceso stadijas ir užtikrina, kad būtų pasiekti baudžiamojo proceso tikslai. Besąlyginis principų laikymasis ir vykdymas yra privalomi įgyvendinant teisingumą. Tai yra svarbiausia baudžiamojo proceso uždavinių įgyvendinimo garantija. Vis dėl to, ne kiekviena pagrindinė idėja, kuri suprantama kaip baudžiamojo proceso principas, būtinai turi vienodai veikti visose baudžiamojo proceso stadijose. Vieno ar kito principo veikimo ribos yra apibrėžiamos atsižvelgiant į bendrus baudžiamojo proceso uždavinius ir tiesioginius atskiros baudžiamojo proceso stadijos uždavinius.

Analizuojant baudžiamojo proceso teisės literatūrą ir teisės aktus galima susidaryti nuomonę, kad viešumo principas apima tik dalį baudžiamojo proceso – teisminį nagrinėjimą. Tokią prielaidą galima daryti perskaičius Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalį, kurioje teigiama, kad „Asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir bešališkas teismas“, 117 straipsnio 1 dalį, kurioje nurodyta, kad „Visuose teismuose bylos nagrinėjamos viešai. Teismo posėdis gali būti uždaras – žmogaus asmeninio ar šeimyninio gyvenimo slaptumui apsaugoti, taip pat, jeigu viešai nagrinėjama byla gali atskleisti valstybinę, profesinę ar komercinę paslaptį“, ar BPK 9 straipsnio 1 dalį, kurioje numatyta, kad „bylos visuose teismuose nagrinėjamos viešai, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja valstybės, tarnybos, profesinės ar komercinės paslapties saugojimo interesams“. Nuomonė, kad baudžiamojo proceso viešumo principas neapima ikiteisminio tyrimo stadijos, neretai išsakoma ir baudžiamojo proceso teisės literatūroje. Kai kurių autorių teigimu, ikiteisminis tyrimas negali būti laikomas viešu, o draudimas garsinti ikiteisminio tyrimo duomenis turėtų būti laikomas specifiniu baudžiamojo proceso principu²³.

Tokios nuostatos yra įtvirtintos Prancūzijos baudžiamojo proceso kodekso 11 straipsnio 1 ir 2 dalyse, kur teigiama, kad, nepriklausomai nuo gynybos interesų, ikiteisminio baudžiamosios bylos tyrimo duomenys, jei įstatymas nenustato kitaip, yra laikomi paslapyje. To paties straipsnio 3 dalyje numatyta šios taisyklės išimtis. Šioje dalyje teigiama, kad Respublikos prokuroras, savo iniciatyva arba ikiteisminio tyrimo pareigūnų prašymų, siekdamas užkirsti kelią netikslins informacijos

²³ Бойков А.Д., Карпец И.И. Курс советского уголовного процесса.. Общая часть. Москва: 1989.Р.144.

plitimui arba palaikydamas visuomenės rimtį, gali atskleisti tam tikrus ikiteisminio tyrimo duomenis, nepateikdamas šių duomenų išankstinio vertinimo ar interpretavimo²⁴.

BPK 177 straipsnyje yra numatyta, kad ikiteisminio tyrimo duomenys yra neskelbtini. Baudžiamojo proceso įstatyme vartojama sąvoka „ikiteisminio tyrimo duomenys“ gali apimti tiek tą informaciją ar duomenis, kurie yra gauti atliekant tam tikrus ikiteisminio tyrimo veiksmus (pavyzdžiui: apžiūra, poėmis, krata, akistata ir kiti), tiek tą informaciją (duomenis), kuri yra pateikiama proceso dalyvių iniciatyva (BPK 98 straipsnis), tiek informacijos (duomenų) pagrindu keliamas tyrimo versijas, kurios reikalauja tam tikro patikrinimo, tiek tam tikrą taktinę informaciją, pavyzdžiui, informaciją, liečiančią ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo eiliškumą, jų atlikimo laiką ir vietą ir panašiai. Iki bylos nagrinėjimo teisme šie duomenys gali būti paskelbti tik prokuroro leidimu ir tik tiek, kiek pripažįstama leistina. Paprastai prokuroras gali nuspręsti, kad ribota informacija apie ikiteisminį tyrimą gali būti pateikiama dėl dviejų priežasčių:

1) buvo padaryta didesnę visuomenės susidomėjimą sukėlusį nusikalstama veika, visuomenę domina, ar tą veiką pavyks išaiškinti, ar teisėsaugos pareigūnai yra pasiekę kokių nors teigiamų rezultatų;

2) tam tikrą informacijos dalį būtina paskelbti tolesnio tyrimo organizavimo ar tyrimo taktikos sumetimais, pavyzdžiui, norint paraginti asmenis, ką nors žinančius apie tiriamą nusikalstamą veiką, duoti parodymus ar siekiant įtariamąjį ar jo bendrininkus priversti imtis tam tikrų veiksmų, kuriuos užfiksavus būtų lengviau išaiškinti nusikalstamą veiką²⁵.

Minėtame straipsnyje yra įtvirtinta nuostata, kad duomenis apie nepilnamečius įtariamuosius ir nukentėjusiuosius skelbti yra draudžiama. Šiuo draudimu realizuota būtinybė garantuoti tinkamą vaiko teisių apsaugą. Ši nuostata neturi būti suprantama, kaip absoliutus draudimas skelbti bet kokią informaciją apie ikiteisminį tyrimą, kai įtariamieji ar nukentėjusieji yra nepilnamečiai. Tokiais atvejais viešai skelbiamoje informacijoje negali būti jokių duomenų, kurių paskelbimas galėtų pažeisti vaiko teises, padaryti nepilnamečiui neigiamos įtakos. Skelbiamoje informacijoje neturėtų būti nurodomi nepilnamečių vardai, pavardės, kiti anketiniai duomenys, skelbiama informacija apie nepilnamečio parodymų turinį, išsamesnė informacija apie nepilnamečio nukentėjusiojo patirtus sužalojimus ir galimas jų pasekmes.

Panašūs draudimai viešinti ikiteisminių tyrimų duomenis yra įtvirtinti ir kitų valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose. Rusijos Federacijos BPK 139 straipsnyje, Ukrainos BPK 121

²⁴ Panomariovas A. Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese: daktaro dis. soc. Mokslai: teisė (01 S)/LTU.-Vilnius, 2001.P.139.

²⁵ Goda G., Merkevičius R., Jasaitis G. ir kt. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys 1-220 straipsniai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.P.453.

straipsnyje, Šveicarijos federalinio baudžiamojo proceso įstatymo 124 straipsnyje yra įtvirtinta nuostata, kad ikiteisminio tyrimo duomenys turi būti saugomi, o juos pavišinti galima tik siekiant garantuoti kaltinamojo asmens ir jo gynėjo, kitų asmenų teisėtus interesus ir jei tai nesutrukdys tolimesniai ikiteisminiam bylos tyrimui²⁶.

Šios nuostatos baudžiamojo proceso įstatyme yra įtvirtintos iš esmės dėl trijų priežasčių:

1. vykstant tyrimui įtariamasis laikomas nekaltu ir išankstinis informacijos apie įtariamąjį ar nusikalstamą veiką, dėl kurios padarymo asmuo yra įtariamasis, skelbimas gali pažeisti nekaltumo prezumpciją;
2. ikiteisminio tyrimo duomenų skelbimas gali pažeisti daugelio proceso dalyvių teisę į privataus gyvenimo neliečiamybę;
3. išankstinis informacijos skelbimas gali sutrukdyti sėkmingai atlikti ikiteisminį tyrimą²⁷.

Dar kitų valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose nors ir nėra atskiro straipsnio ar paragrafo, tiesiogiai skirto ikiteisminio tyrimo duomenų neskelbtinumui reglamentuoti, tačiau atskirų straipsnių ar paragrafų dalys netiesiogiai tai reglamentuoja.

Nepaisant literatūroje išsakytų motyvuotų ir pagrįstų nuomonių apie viešumo principo negaliojimą ikiteisminiame tyrime, manome ir šiame darbe laikysimės nuomonės, kad šis principas apima ir ikiteisminio tyrimo stadiją. Nereikėtų užmiršti, kad viešumas, kaip atskiras baudžiamojo proceso principas, gali būti suprantamas ir aiškinamas ne tik siaurąja, bet ir plačiąja prasme. Plačiąja prasme aiškinamas viešumo principas apima ir ikiteisminį tyrimą, nes baudžiamojo proceso viešumo principas galėtų būti laikomas išvestiniu principu, kurį galima išvesti iš tokių baudžiamojo proceso principų kaip proceso šalių lygiateisiškumo, rungimosi bei teismų nepriklausomumo. Pavyzdžiui, proceso šalių lygiateisiškumo principo praktinis įgyvendinimas neįsivaizduojamas be viešumo. Šiuo atveju viešumas pasireiškia per proceso dalyvių teisę būti susipažinusiems su atliekamais procesiniais veiksmais, dalyvauti atliekant tokius veiksmus, susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga. Be to, teismo nagrinėjimo metu viešumo principas pasireiškia pilna apimtimi, o ikiteisminio tyrimo metu šis principas gali būti apribotas.

Nuomonę, kad viešumo principas apima ikiteisminį tyrimą, išreiškė ir didžioji dalis respondentų, atsakinėjusių į rengiant magistro baigiamąjį darbą paruoštos anketos klausimus. Atsakydami į klausimą „Kokia Jūsų nuomonė apie baudžiamojo proceso viešumo principo veikimą ikiteisminiame tyrime?“ 87% respondentų pasirinko atsakymą „Viešumo principas ikiteisminiame

²⁶ Panomariovas A. Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese: daktaro dis. soc. Mokslai: teisė (01 S)/LTU.-Vilnius, 2001.P.140.

²⁷ Goda G., Merkevičius R., Jasaitis G. ir kt. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys 1-220 straipsniai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.P.453.

tyrime veikia su teisės aktuose numatytais apribojimais“, dar 9% pasirinko atsakymą „Viešumo principas ikiteisminiame tyrime veikia visa apimtimi kaip ir teisminiame bylos nagrinėjime“. Tik 4% respondentų nurodė, kad „Viešumo principas visiškai neapima ikiteisminio tyrimo stadijos“ (žr. 2 priedo 1 iliustraciją).

Manome, kad viešumo principas, išskyrus baudžiamojo proceso įstatyme numatytas išimtis, persmelkia visą baudžiamąjį procesą ir užtikrina tiek bendrųjų proceso tikslų siekimą, tiek ir kiekvienos atskiros stadijos uždavinių įgyvendinimą. Šiuos teiginius pamėginsime pagrįsti šiame darbe nagrinėdami atskiras BPK normas.

Viešumo principas gali būti apibūdinamas kaip idėjos ir nuostatos, įtvirtintos Baudžiamojo proceso įstatyme ir kituose teisės aktuose, reglamentuojančiuose baudžiamąjį procesą, ir nustatančios susipažinimo su nusikalstamų veikų tyrimo duomenimis, šių duomenų viešo paskelbimo tvarką, sudarančios visuomenei galimybę sekti ir kontroliuoti nusikalstamų veikų tyrimus ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimus teismuose. Dėl tokios viešumo principo apibrėžimo formuluotės galima ginčytis, tačiau manome, kad jis atspindi viešumo principo esmę.

2. VIEŠUMO PRINCIPAS IKITEISMINIAME TYRIME

IKITEISMINIO TYRIMO SAMPRATA IR DUOMENŲ NESKELBTINUMAS

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra įtvirtintas bendras baudžiamojo proceso modelis, pagal kurį ikiteisminis tyrimas ir baudžiamosios bylos nagrinėjimas teisme yra skirtingi baudžiamojo proceso etapai. Pagal 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojusį BPK vykstančiame baudžiamajame procese išskiriamos penkios proceso stadijos:

1. ikiteisminis tyrimas,
2. bylų procesas pirmosios instancijos teisme,
3. apeliacinis procesas,
4. nuosprendžių ir nutarčių vykdymas,
5. kasacinis procesas.

Ikiteisminis tyrimas – tai pirmoji baudžiamojo proceso stadija. Pats pavadinimas rodo, kad tai procesinė veikla, vykdoma iki bylos perdavimo teismui. Šis tyrimas pradedamas paaiškėjus nusikalstamos veikos požymiams, jo metu yra renkama ir vertinama informacija, reikalinga tam, kad būtų galima nuspręsti, ar turi būti tęsiamas ikiteisminis tyrimas ir ar jį pabaigus baudžiamoji byla turi būti perduodama teismui.

Šiuo metu galiojantis BPK nepateikia ikiteisminio tyrimo sampratos, todėl galima daryti išvadą, kad ikiteisminis tyrimas dabartiniame BPK yra suprantamas kaip veika, kurią reglamentuoja normos, susijusios su ikiteisminio tyrimo procesu. Ikiteisminį nusikalstamų veikų tyrimą galima apibūdinti kaip autonomišką baudžiamojo proceso dalį – veiklą, kurios tiesioginė paskirtis yra greitas ir išsamus nusikalstamų veikų išaiškinimas (tyrimas), taip pat rengiamų nusikalstamų veikų užkardymas²⁸. Galima išskirti keturis ikiteisminio tyrimo uždavinius:

1. greitai ir išsamiai nustatyti visas reikšmingas nusikalstamos veikos aplinkybes;
2. nustatyti tą veiką galimai padariusį asmenį;
3. sudaryti sąlygas tinkamam bylos nagrinėjimui teisme;
4. imtis būtinų priemonių užtikrinant proceso dalyvių teisę į žalos atlyginimą bei kitas teises²⁹.

²⁸ Kuklianskis S. Ikiteisminio tyrimo teoriniai pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, P.8.

²⁹ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.P.288.

Ikiteisminio tyrimo metu neturi būti keliamas tikslas būtinai bet kokiomis priemonėmis ir būdais apkaltinti asmenį nusikalstamos veikos padarymu. Ikiteisminis tyrimas turi būti atliekamas objektyviai ir tiksliai laikantis nustatytų procesinių taisyklių. Ikiteisminio tyrimo metu turi būti renkami ir fiksuojami ne tik tam tikrą asmenį kaltinantys, bet ir jam naudingi (teisinantys ar atsakomybę lengvinantys) duomenys. Visiems proceso dalyviams turi būti sudaromos galimybės naudotis šioje proceso stadijoje jiems priklausančiomis teisėmis.

Baudžiamasis procesas yra vientisa nusikalstamų veikų tyrimo ir baudžiamųjų bylų teismo nagrinėjimo sistema, kurią sudaro dvi pagrindinės dalys: ikiteisminis tyrimas ir teismo nagrinėjimas. Šias abi dalis vienija bendri principai, tokie kaip teisėtumas, teisingumas, humanizmas, greitumas, išsamumas, objektyvumas, asmenų lygybės prieš įstatymą, teisė į gynybą, nekaltumo prezumpcija ir kiti. Nepaisant to, kad abi minėtos dalys vienija bendri principai, jų metu sprendžiami uždaviniai skiriasi, todėl galima išskirti svarbiausius ikiteisminio tyrimo skirtumus:

- 1) nusikalstamos veikos išaiškinimo organizavimas ir darbo tvarka iš esmės skiriasi nuo teismo nagrinėjimo organizavimo ir darbo tvarkos;
- 2) skiriasi minėtų baudžiamojo proceso dalių paskirtis. Ikiteisminio tyrimo paskirtis – greitai ir išsamiai išaiškinti nusikalstamas veikas. Tuo tarpu teismo nagrinėjimo paskirtis – išsamiai ir nešališkai ištirti visas bylos aplinkybes, tinkamai pritaikyti įstatymą bei nuspręsti, ar kaltinamasis yra kaltas ir paskirti jam bausmę.
- 3) baudžiamojo proceso principai nevienodai veikia skirtingose baudžiamojo proceso dalyse. Dalis principų vienodai veikia visose baudžiamojo proceso stadijose, tačiau dalis principų yra labiau realizuojami ikiteisminio tyrimo arba teismo nagrinėjimo metu. Pavyzdžiui, nekaltumo prezumpcijos, proceso teisingumo, proceso greitumo, teisės į gynybą, valstybinės proceso kalbos principai veikia vienodai viso baudžiamojo proceso metu. Rungimosi, viešumo, žodiškumo principai teismo nagrinėjimo metu veikia ženkliai plačiau.

Yra ir kitokio pobūdžio skirtumų. Čia galima išskirti ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo subjekts, net galių, valdžių pasidalijimo ir kitais atžvilgiais. Kaip vieną iš esminių skirtumų reikėtų paminėti ir ikiteisminio tyrimo bei teismo nagrinėjimo formų skirtumą. BPK 242 straipsnyje įtvirtintas tiesioginio ir žodinio nagrinėjimo teisme principas, pagal kurį pirmos instancijos teismas, nagrinėdamas bylą, privalo tiesiogiai ištirti bylos įrodymus: apklausti kaltinamuosius, nukentėjusiuosius, liudytojus, išklausti į teismo posėdį pašauktų ekspertų ir specialistų išvadas bei paaiškinimus, apžiūrėti daiktinius įrodymus, balsu perskaityti protokolus ir

kitus dokumentus. Antroje straipsnio dalyje numatyta, kad teisiama jame posėdyje apklausiami asmenys parodymus ir paaiškinimus duoda žodžiu. Tai, kad teisme bylos nagrinėjamos laikantis žodiškumo principo, suteikia šiam nagrinėjimui maksimalų viešumą. Visi asmenys, esantys posėdžių salėje, gali girdėti proceso šalių pasisakymus, nuomones ir panašiai. Tuo tarpu galiojančiame BPK nėra atskiro straipsnio, skirto ikiteisminio tyrimo formai įtvirtinti, tačiau atskirus veiksmus reglamentuojančiose normose yra įtvirtinta rašytinė ikiteisminio tyrimo forma. Minėtose normose dažniausiai ne tik nurodoma, kad surašomas protokolas, bet nurodomas ir jo turinys. BPK 36 straipsnyje nurodyta, kad protokolas yra dokumentas, kuriame nustatyta tvarka patvirtinamas ikiteisminio tyrimo arba teismo veiksmų atlikimo faktas, jų turinys bei rezultatai. Ikiteisminio tyrimo metu protokolas rašomas apie kiekvieną atliekamą tyrimo ar prievartos taikymo veiksmą. Teisminėje stadijoje rašomas vienas visos stadijos eigą fiksuojantis protokolas, o jei teismas sprendžia kokį nors atskirą klausimą, surašomas posėdžio, skirto to klausimo sprendimui, protokolas. Rašytinė ikiteisminio tyrimo forma yra viena iš aplinkybių, ribojančių šios stadijos viešumą.

BPK 177 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad ikiteisminio tyrimo duomenys yra neskelbtini. Iki bylos nagrinėjimo teisme jie gali būti paskelbti tik prokuroro leidimu ir tik tiek, kiek pripažįstama leistina.

Ikiteisminio tyrimo duomenų paslaptis gali būti priskiriama tiek prie valstybinės (visuomeninės) reikšmės paslapčių, tiek ir prie asmeninės reikšmės paslapčių. Pagal savo reikšmingumą šią paslaptį būtų galima priskirti prie visuomeninės reikšmės paslapčių, nes tokio pobūdžio paslaptis padeda užtikrinti sėkmingą nusikalstamų veikų ikiteisminį tyrimą, kuriuo yra suinteresuoti ne tik nusikalstamą veiką siekiantys iširti pareigūnai, bet ir pati visuomenė. Be to, teisę nuspręsti, ar vienu arba kitu duomenų viešas paskelbimas gali pakenkti nusikalstamos veikos tyrimui ar ne, turi tik prokuroras, todėl galima teigti, kad ikiteisminio tyrimo paslapčiai yra būdingas dispozityvus teisinio reguliavimo metodas, kuris savo ruožtu yra būdingas visoms asmeninio pobūdžio paslaptims. Ši priežastis lemia, jog ikiteisminio tyrimo duomenų paslaptis sėkmingai gali būti priskiriama ir prie asmeninės reikšmės paslapčių³⁰.

Kaip jau minėjome, ikiteisminio tyrimo paskirtis – greitai ir išsamiai išaiškinti nusikalstamas veikas. Būtent su ikiteisminio tyrimo paskirtimi siejamas viešumo ir rungimosi principų veikimas atliekant ikiteisminį tyrimą. Konkrečiai nusikalstamai veikai atskleisti (išaiškinti) pasitelkiamos

³⁰ Panomariovas A. Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese: daktaro dis. soc. Mokslai: teisė (01 S)/LTU.-Vilnius, 2001.P.136.

įrodinėjimo priemonės, kurios turi būti ne tik veiksmingos duomenų rinkimo prasme, bet ir teisėtos. Jas naudojant neturi būti pažeistos tokios principinės žmogaus teisės kaip, pavyzdžiui, teisė į privatų gyvenimą, gynybą, nekaltumo prezumpciją ir kitas. Šiuo metu tyrimo veiksmingumą įrodinėjimo prasme bandoma sieti su ikiteisminio tyrimo, kaip atskiros baudžiamojo proceso stadijos, ir atskirų tyrimo veiksmų atlikimo neviešumu.

Ikiteisminio tyrimo stadijos visiškai viešumas yra sunkiai įsivaizduojamas ir praktinėje veikloje yra neįgyvendinamas. Visiškai užtikrinti rungimąsi atliekant ikiteisminį tyrimą taip pat nėra galimybių, nes siekiant išaiškinti nusikalstamas veikas, kartais iki tam tikro laiko yra ribojamas tyrimo medžiagos viešinimas, taip pat ir įtariamajam. Manoma, jog jei bet koks ikiteisminis tyrimas būtų atliekamas viešai, tikrieji nusikalstamos veikos kaltininkai trukdytų nustatyti tiesą ir liktų nenubausti, sudarytų prielaidas juridinėms klaidoms atsirasti. Neturint išsamios informacijos apie bylos medžiagą, visavertė diskusija, kuri yra rungimosi išraiška, vargu ar galima.

Galima išskirti tris pagrindinius argumentus, kuriais vadovaujantis bandoma pagrįsti arba pateisinti ikiteisminio tyrimo stadijos neviešumą (slaptumą):

1. Kriminologinis pobūdis. Ikiteisminio tyrimo stadijos viešumas gali neigiamai paveikti psichologiškai nestabilių ar sergančių tam tikromis psichikos ligomis asmenų elgesį, pavyzdžiui, paskatinti juos daryti analogiškas nusikalstamas veikas, kurių padarymo mechanizmas buvo atskleistas ikiteisminio tyrimo metu, iškleipti tokių asmenų požiūrį į daromas nusikalstamas veikas.
2. Tyrimo veiksmingumas. Ikiteisminio tyrimo stadijos neviešumu, jos slaptumu siekiama apsaugoti liudytojus, nukentėjusiuosius bei pačius tyrėjus nuo galimų grėsmių. Pavyzdžiui, apsaugoti nuo išorinės įtakos, poveikio, kurio gali kilti tiek iš baudžiamajon atsakomybėn traukiamų asmenų, tiek iš visuomenės dėl klaidingai suformuotos viešosios nuomonės. Ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas iki tam tikro momento turi užtikrinti ikiteisminio tyrimo medžiagos neviešumą.
3. Jurisdikcijų nepriklausomumas ir nešališkumas. Ikiteisminio tyrimo stadijos neviešumas, jos slaptumas turi apsaugoti baudžiamojo persekiojimo funkciją įgyvendinančias institucijas ir jų pareigūnus tiek nuo visuomenės nuomonės, tiek nuo žiniasklaidos spaudimo. Viešumas baudžiamajame procese pasiteisina tik tada, kai jau yra atliktas ikiteisminis tyrimas ir yra surinkti reikšmingi bylai duomenys, nes šiuo atveju visuomenė, jos nuomonė tampa savotiška kontrolės priemone. Tačiau jei ikiteisminis tyrimas dar tik atliekamas, tyrimą

atliekantis pareigūnas gali tapti viešosios nuomonės įkaitu, tai yra tiriamų aplinkybių vertinimai gali įgauti subjektyvų požiūrį, kuris susiformuoja dėl visuomenės spaudimo³¹.

Siekiant išsiaiškinti asmenų, tiesiogiai susiduriančių su ikiteisminio tyrimo atlikimu, nuomonę apie ikiteisminio tyrimo duomenų slaptumą, anketoje buvo pateiktas klausimas: „Kokią įtaką ikiteisminio tyrimo sėkmei turi tyrimo duomenų laikymas paslapyje?“. Į klausimą buvo pateikti penki galimi atsakymų variantai: 1) Visais atvejais sudaro sąlygas sėkmingam ikiteisminiam tyrimui; 2) Dažniausiai sudaro sąlygas sėkmingam ikiteisminiam tyrimui; 3) Paprastai apsunkina tiesos nustatymą ikiteisminiame tyrime; 4) Nedaro didesnės įtakos ikiteisminio tyrimo sėkmei; 5) Neturiu nuomonės. Respondentų nuomone ikiteisminio tyrimo duomenų slaptumas sudaro sąlygas sėkmingam ikiteisminiam tyrimui: pirmąjį atsakymą pasirinko net 52%, o antrąjį 46% respondentų. Tik 2% respondentų teigė, kad šių duomenų slaptumas nedaro didesnės įtakos tyrimo sėkmei. (žr. 2 priedo 2 iliustraciją). Su tokia nuomone būtų galima sutikti, tačiau nereikia užmiršti, kad laikant paslapyje ikiteisminio tyrimo duomenis ribojamos ar net pažeidžiamos įtariamojo teisės, gali būti pažeidžiamos kitų proceso dalyvių teisės, ribojama visuomenės teisė gauti informaciją, todėl ikiteisminio tyrimo duomenų slaptumas negali būti absoliutus.

Ikiteisminio tyrimo stadijos neviešumo (slaptumo) ir slaptų įrodinėjimo priemonių naudojimo (taikymo) taisyklės pirmiausia skirtos įrodinėjimo pareigos subjektams, nes klasikiniame baudžiamajame procese tik įrodinėjimo pareigos subjektus baudžiamojo proceso įstatymas įpareigoja atskleisti nusikalstamas veikas, valstybės vardu vykdyti baudžiamojo persekiojimo funkciją. Pareigą nustatyti tiesą turi tik viešieji asmenys – ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, teisėjas. Viešieji baudžiamojo proceso dalyviai taip pat privalo užtikrinti ir su slaptumu susijusias prievoles – ikiteisminio tyrimo slaptumą, laikytis slaptų įrodinėjimo priemonių taikymo teisėtumo bei pagrįstumo reikalavimų. Šiems proceso dalyviams klasikiniame baudžiamajame procese nesuteikiama teisė priskirti savo pareigų kitiems proceso dalyviams, tai yra privatiems asmenims: įtariamajam, nukentėjusiajam, liudytojams ir panašiai. Tokiame procese privatūs baudžiamojo proceso dalyviai nėra priskiriami prie įrodinėjimo pareigos subjektų, todėl jiems negali būti perkeltami ir su slaptumu susiję procesiniai įpareigojimai.

BPK 177 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad reikiamaiais atvejais prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas įspėja tyrimo dalyvius ar kitus asmenis, mačiusius atliekamus ikiteisminio tyrimo veiksmus, kad draudžiama be prokuroro leidimo paskelbti ikiteisminio tyrimo duomenis. Tokiais atvejais asmuo pasirašytinai įspėjamas dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo

³¹ Panomariovas A., Ramanauskas R. Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė // Jurisprudencija. 2005, Nr. 75(67).P.52.

kodekso 247 straipsnį. Baudžiamojo kodekso 247 straipsnyje numatyta, kad „Tas, kas iki bylos nagrinėjimo teisiame posėdyje be šią bylą tiriančio teisėjo, prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno leidimo atskleidė ikiteisminio tyrimo duomenis, ...“. Šios dvi normos nėra tinkamai suderintos, kadangi Baudžiamasis įstatymas numato atsakomybę už ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimą be teisėjo, prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno leidimo, o BPK – tik prokuroro leidimo. Perskaičius minėtą Baudžiamojo kodekso straipsnį galima daryti išvadą, kad baudžiamojo proceso viešumo principas plačiau veikia nuo bylos nagrinėjimo teisiame posėdyje momento. Tuo tarpu pagal BPK baudžiamojo proceso viešumo principas plačiau veikia nuo pranešimo apie ikiteisminio tyrimo pabaigą momento.

Baudžiamojo proceso įstatyme nepateiktas baigtinis proceso dalyvių, kurie gali būti išpėti neskelbti ikiteisminio tyrimo duomenų, sąrašas. Galima daryti prielaidą, kad prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali išpėti visus proceso dalyvius ir asmenis, mačiusius atliekamus ikiteisminio tyrimo veiksmus ir žinančius tyrimo duomenų, kurių viešas paskelbimas galėtų pakenkti bylos tyrimui. Vadovaujantis šiomis nuostatomis įtariamąjį gynėjas taip pat gali būti išpėtas negarsinti ikiteisminio tyrimo duomenų. Tokia pareiga visiškai nesuderinama su gynėjo funkcijomis. Gynėjas privalo panaudoti visą žinomą informaciją, visus teisėtus gynybos būdus ir priemones, kad maksimaliai palengvintų ginamojo padėtį. Manome, kad gynėjas ne tik gali, bet ir privalo visą jam žinomą informaciją panaudoti taip, kad būtų apginti jo ginamo asmens interesai. Tuo tarpu reikalavimas, kad gynėjas nuo savo kliento slėptų tam tikrą informaciją, turėtų būti laikomas ne tik neteisėtu, bet ir amoralium. Dėl šios priežasties nei įtariamajam, nei jo gynėjui neturėtų būti taikomas įpareigojimas negarsinti ikiteisminio tyrimo informacijos ar duomenų. Išimtis turėtų būti duomenys apie asmens privatų gyvenimą, bei informacija, kuri yra priskiriama komercinei, profesinei ar valstybės paslapčiai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje ir BPK 82 straipsnio 2 d. yra įtvirtinta įtariamąjį ir kaltinamąjį šeimos narių ir artimų giminių teisė neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus. Demokratinėje visuomenėje reikalavimas, kad asmuo liudytų prieš jam artimus žmones, laikomas amoralium ir nepriimtiniu. Be to, BK 238 straipsnio 2 dalyje yra numatyta, kad artimi giminiai negali būti patraukti baudžiamajon atsakomybėn už nusikaltimus padariusių šeimos narių bei artimų giminių slėpimą, nepranešimą apie jų rengiamą ar padarytą nusikaltimą, todėl manome, kad įtariamąjį ar kaltinamąjį šeimos nariams ir artimiems giminiams neturėtų būti taikomas įpareigojimas negarsinti jiems žinomos ikiteisminio tyrimo informacijos ir duomenų. Kaip ir įtariamąjį ir jo gynėjo atveju, išimtį turėtų sudaryti informacija

apie privatų asmens gyvenimą ir komercinei, profesinei, valstybės ar kitai paslapčiai priskiriama informacija.

Siekiant išsiaiškinti šios normos veikimą praktikoje respondentams buvo pateiktas klausimas „Ar ikiteisminiuose tyrimuose, kuriuose jie dalyvavo vykdydami savo funkcijas, proceso dalyviai bei kiti asmenys, matę atliekamus ikiteisminio tyrimo veiksmus, būdavo įspėjami dėl neleistinumo skelbti ikiteisminio tyrimo duomenis?“. Respondentams buvo pateikti keturi atsakymų variantai: 1) visais atvejais būdavo įspėjami; 2) dažniausiai būdavo įspėjami; 3) paprastai būdavo įspėjami; 4) nebūdavo įspėjami. Pirmo atsakymo varianto nepasirinko niekas, antrą - 4% respondentų, trečią - 22% respondentų, ketvirtą - 74% respondentų (žr. 2 priedo 3 iliustraciją). Toks atsakymų pasiskirstymas rodo, kad ši BPK norma praktikoje taikoma pakankamai nedažnai, ja nėra piktnaudžiaujama. Ikiteisminio tyrimo duomenys turėtų būti laikomi paslapyje tik siekiant baudžiamojo proceso tikslų. Nepaisant to, neturėtų būti abejojama BPK 177 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos normos reikalingumu.

Kalbant apie ikiteisminio tyrimo medžiagos paviešinimą, kyla klausimas dėl operatyviais sumetimais nutekintoms provokuojančios ar klaidinančios informacijos. Tai kartais yra būtina priemonė, padedanti išaiškinti nusikalstamas veikas. Nepaisant to, manome, kad akivaizdžiai klaidinga informacija neturėtų būti pateikiama ikiteisminio tyrimo pareigūnų ar prokurorų. Toks veiksmas galėtų būti susijęs su operatyvinių veiksmų atlikimu.

Nusikaltimas – tai visuomenei reikšmingas įvykis, kurį vargu ar galima nuslėpti. Žmonės iš įvairių šaltinių sužino apie įvykį arba jo atskiras detales. Visiškai nuslėpti įvykio negalima, tačiau riboti informaciją apie jį galima ir reikia. Informacijos srautą reikia reguliuoti protingai, siekiant nepakenkti tyrimui bei neatskleisti valstybės saugomų paslapčių, taip pat nepažeidžiant žmogaus orumo, savigarbos, jo pagrindinių teisių. Teisės normų analizės ir tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad iškelta hipotezė pasitvirtino.

Kai įvykdomi ikiteisminio tyrimo uždaviniai, tai yra išaiškinamos veikos padarymo aplinkybės, nustatomas tą veiką galimai padaręs asmuo ir surenkami visi kiti reikšmingi tiesiai baudžiamojoje byloje nustatyti bei sprendimams priimti duomenys, ikiteisminis tyrimas baigiamas ir procesas pereina į antrąją stadiją – bylos procesą pirmosios instancijos teisme.

VIEŠUMO PRINCIPAS KAIP IKITEISMINIO TYRIMO DALYVIŲ³² TEISIŲ REALIZAVIMO FORMA

Ne tik visuomenė, bet ir patys ikiteisminio tyrimo dalyviai, aktyviai dalyvaudami atliekamosiose veiksmuose, reikšdami prašymus, pasiūlymus ir pastabas, susipažindami su ikiteisminio tyrimo medžiaga gali daryti įtaką ne tik ikiteisminio tyrimo, bet ir viso baudžiamojo proceso rezultatams. Proceso šalims suteikiant galimybę dalyvauti ikiteisminio tyrimo veiksmuose yra realizuojami viešumo, rungimosi ir kiti principai, kurie padeda byloje nustatyti tiesą.

Ikiteisminio tyrimo dalyvių teisė prašyti atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus

Ikiteisminio tyrimo eiga priklauso nuo ikiteismini tyrimo subjektų valios. Ikiteisminio tyrimo veiksmai atliekami prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui nusprendus, kad sprendžiant ikiteisminio tyrimo stadijos uždavinius tam tikro veiksmo atlikimas yra būtinas. Įtariamasis, gynėjas ar nukentėjęsysis tai pat turi galimybių daryti įtaką ikiteisminio tyrimo eigai ir jo rezultatams. Šie proceso dalyviai, raštu pateikdami prašymą prokurorui, turi teisę inicijuoti tyrimo veiksmų atlikimą. Tokia įtariamąjo, gynėjo ir nukentėjusiojo teisė numatyta BPK 178 straipsnio 2 d. Prokuroras privalo išnagrinėti tokius prašymus ir priimti vieną iš BPK 178 straipsnio 3 dalyje numatytų sprendimų:

- 1) pats atlikti prašomus veiksmus;
- 2) įpareigoti ikiteisminio tyrimo įstaigą atlikti prašomus veiksmus;
- 3) atsisakyti atlikti prašomus veiksmus.

Įtariamasis, gynėjas, nukentėjęsysis bei nukentėjusiojo atstovas turi teisę dalyvauti jų prašymu atliekamuose proceso veiksmuose ir be jokių išlygų ir apribojimų susipažinti su tokių veiksmų protokolais, teikti pastabas dėl protokolų turinio. Jei pagal prašymą yra atliekama apklausa, įtariamasis, gynėjas, nukentėjęsysis bei nukentėjusiojo atstovas tokios apklausos metu apklausiamam asmeniui turi teisę užduoti klausimus.

Pateikdami prašymus atlikti tam tikrus ikiteisminio tyrimo veiksmus ir juose dalyvaudami įtariamasis, jo gynėjas, nukentėjęsysis ir jo atstovas užtikrina informacijos ir duomenų, kurie jų manymu turi reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, surinkimą ir užfiksavimą. Vėliau šią informaciją ar duomenis jie gali panaudoti nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme siekdami „įtikinti“ teisumą priimti jiems palankų sprendimą. Baudžiamojo proceso įstatymas numato galimybę ne tik

³² Ikiteisminio tyrimo dalyviai – tai asmenys, turintys teisinį suinteresuotumą proceso baigtimi.

inicijuoti pageidaujamo ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimą, tačiau suteikia galimybę ir dalyvauti tokiam veiksmui ir tokiu būdu užtikrinti, kad jis bus atliktas laikantis teisės aktų reikalavimų, o jo eiga ir rezultatai išsamiai užfiksuoti procesinio veiksmo protokole. Jei pagal įtariamojo, jo gynėjo, nukentėjusiojo ar jo atstovo prašymą atliekama apklausa, minėti proceso dalyviai turi teisę užduoti apklausiamam asmeniui klausimų. Visa tai leidžia daryti išvadą, kad ikiteisminio tyrimo veiksmams, kurie atliekami įtariamojo, jo gynėjo, nukentėjusiojo ar jo atstovo prašymu, yra būdingas kiek didesnis viešumas ir rungimasis negu ikiteisminio tyrimo veiksmams, kurie atliekami ikiteisminio tyrimo teisėjo, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno iniciatyva. Šiuo atžvilgiu minėti veiksmai tarsi užima tarpinę poziciją tarp ikiteisminio tyrimo veiksmų, kuriuos atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras jų iniciatyva ir ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamų ikiteisminio tyrimo veiksmų.

Viešumas ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamuose ikiteisminio tyrimo veiksmuose

Viešumo, rungimosi ir žodiškumo principai ikiteisminio tyrimo stadijoje didžiausia apimtimi veikia ikiteisminio tyrimo teisėjams atliekant jų kompetencijai priskirtus ikiteisminio tyrimo veiksmus. Ikiteisminio tyrimo teisėjas yra savarankiškas ikiteisminio tyrimo stadijos subjektas. Jo įgaliojimai yra įtvirtinti BPK 173 straipsnio 1 dalyje. Jame numatyta, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas baudžiamojo proceso įstatymo nustatyta tvarka: skiria ir sankcionuoja procesinių prievartos priemonių taikymą, apklausia liudytojus ir nukentėjusiuosius, apklausia įtariamuosius, tvirtina prokuroro nutarimus nutraukti ikiteisminį tyrimą BPK 214 straipsnio 2 dalyje numatytais atvejais, tvirtina prokuroro nutarimus atnaujinti nutrauktą ikiteisminį tyrimą, nagrinėja proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokurorų veiksmų, atlieka kitus BPK numatytus veiksmus.

Viena iš funkcijų, kurią atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjas, yra liudytojo ir įtariamojo apklausa. Apklausa yra ikiteisminio tyrimo veiksmas, kurio metu įstatymo nustatyta tvarka gaunamos iš apklausiamojo asmens ir užfiksuojamos žinios, turinčios reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti. Tai labiausia paplitęs tyrimui reikšmingų duomenų gavimo būdas. Ikiteisminio tyrimo metu ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui apklausiant liudytoją paprastai dalyvauja tik apklausą vykdantis pareigūnas ir liudytoju apklausiamas asmuo. Įtariamasis ar kiti baudžiamojo proceso dalyviai susipažinti su liudytojo duotais parodymais gali tik gavę prokuroro leidimą susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamoje liudytojo apklausoje privalo dalyvauti prokuroras, turi teisę dalyvauti ir įtariamasis bei jo gynėjas. BPK 184

straipsnio 4 dalyje įtvirtintas reikalavimas prokurorui apie atliekamos apklausos laiką ir vietą pranešti įtariamajam ir jo gynėjui. Dalyvaujant liudytojo apklausoje įtariamasis ir gynėjas turi teisę užduoti apklausiamam asmeniui klausimų, o baigus apklausą susipažinti su apklausos protokolu ir teikti dėl jo pastabas. Šiomis nuostatomis įtvirtintas rungimosi principas, kuris būdingas teismo procesui, užtikrinama kaltinamojo ir gynybos šalių lygybė bei teisė į gynybą. Įtariamojo ir jo gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamoje liudytojo apklausoje užtikrina, kad šis veiksmas bus atliktas objektyviai, nešališkai, laikantis visų teisės aktų reikalavimų. Be to, dalyvaujantis apklausoje įtariamasis ir jo gynėjas turi galimybę susipažinti su dalimi ikiteisminio tyrimo duomenų, o vėliau juos panaudoti gynybai, todėl galima teigti, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos liudytojų apklausose yra žymiai daugiau viešumo elementų negu apklausose, kurias atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos liudytojo apklausos procedūros principai yra artimi jo apklausai teisiama jame posėdyje. Vis dėl to, tokios apklausos metu viešumo principas neįgauna apimties, kuri jam būdinga nagrinėjant bylą teisme. BPK nenumato galimybės tokioje liudytojo apklausoje dalyvauti kitiems ikiteisminio tyrimo dalyviams ar asmenims, kurie nėra susiję su tirama nusikalstama veika.

Galiojančiame baudžiamojo proceso įstatyme numatyta, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas skiria ir sankcionuoja procesinių prievartos priemonių taikymą, tame tarpe skiria griežčiausias, ribojančias žmogaus laisvę, kardomasias priemones – suėmimą, namų areštą, įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo. Toks sprendimas yra logiškas, būtinas ir grindžiamas rungimosi proceso principais, nes ikiteisminio tyrimo pareigūnas ir prokuroras yra proceso šalys, todėl gali būti suinteresuoti intensyvesnės prievartos taikymu.

BPK 123 straipsnio atskirose dalyse įtvirtinta bendra nuostata, kad ikiteisminio tyrimo teisėjui sprendžiant suėmimo skyrimo klausimą turi dalyvauti įtariamasis ir jo gynėjas. Sprendžiant šį klausimą taip pat yra būtinas prokuroro dalyvavimas, nes priešingu atveju posėdis, kuriame sprendžiamas suėmimo skyrimo klausimas nebūtų rungtyniško pobūdžio. EŽTT taip pat yra išsakęs nuostata, kad posėdis, kuriame sprendžiamas suėmimo paskyrimo ir jo termino pratęsimo klausimas, turi vykti laikantis rungimosi principo, todėl tokiuose posėdžiuose yra būtinas prokuroro dalyvavimas³³.

BPK 123 straipsnyje numatyta suėmimo skyrimo tvarka, pagal kurią prokuroras, esant suėmimo skyrimo pagrindams ir sąlygoms, kurie numatyti BPK 122 straipsnyje, pareiškimu

³³ EŽTT 2001 m. vasario 13 d. sprendimas byloje Schöps prieš Vokietiją // http://www.coe.int/T/D/Menschenrechtsgerichtshof/Dokumente_auf_Deutsch/Volltext/Urteile/20010213_Schoeps_U.as p#TopOfPage

kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją. Pareiškime turi būti nurodyti įtariamojo anketiniai duomenys, nusikalstama veika, kurios padarymu asmuo įtariamas, šios veikos padarymo vieta, laikas, būdas ir kitos aplinkybės, atsakomybę už tą nusikalstamą veiką numatantis baudžiamasis įstatymas, duomenys, leidžiantys manyti, kad įtariamasis padarė tą nusikalstamą veiką, tikslas, kurio siekiama skiriant kardomąją priemonę, todėl kreipdamasis pareiškimu į ikiteisminio tyrimo teisėją prokuroras yra priverstas pavišinti ikiteisminio tyrimo duomenis, kuriais grindžiamas reikalavimas paskirti kardomąją priemonę, o tai gali kelti grėsmę baudžiamojo proceso sėkmei. Įtariamojo ar jo gynėjo teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, kuriais grindžiamas reikalavimas paskirti kardomąją priemonę, išplaukia iš bylų nagrinėjimo teisme, laikantis rungimosi ir lygiateisiškumo principų. Taisyklė, kad su teismui pateikta kardamosios priemonės skyrimo ar pratęsimo medžiaga turi teisę susipažinti įtariamasis ir jo gynėjas, buvo išdėstyta Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje, o lietuvių kalba suformuluota Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimo Nr. 50 „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą“ 4 punkte. Ši Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimo nuostata plačiau aptarta tuo pačiu nutarimu patvirtintoje „Teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo skyrimo terminą apibendrinimo apžvalgoje“, kurioje nurodyta, kad „tokiais atvejais vykstantis posėdis įpareigoja laikytis ne tik suėmimo skyrimą bei pratęsimą reglamentuojančių, bet ir bendrųjų bylų nagrinėjimo teisme nuostatų“. Minėto Senato nutarimo 5 punkte pasakyta, kad „Ikiteisminio tyrimo metu suėmimo ir namų arešto skyrimo klausimai teisme paprastai turėtų būti sprendžiami viešame teismo posėdyje“. Tik BPK 9 straipsnyje numatytais atvejais gali būti sprendžiamas klausimas dėl neviešo teismo posėdžio.

Įvertinus tai, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas kardomasias priemones skiria teismo posėdyje, kuriame turi būti laikomasi bendrųjų bylų nagrinėjimo teisme nuostatų, ir tai, kad tokio posėdžio metu yra pavišinami ikiteisminio tyrimo duomenys, kuriais grindžiamas prašymas skirti kardomąją priemonę, galima daryti išvadą, kad ikiteisminio tyrimo teisėjui skiriant kardomasias priemones viešumo principas įgauna žymiai didesnę, artimą teisminio baudžiamosios bylos nagrinėjimo stadijai, apimtį. Šiuose ikiteisminio tyrimo veiksmuose viešumo principas veikia žymiai plačiau negu ikiteisminio tyrimo veiksmuose, kuriuos atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras. Žmogaus teisių požiūriu tai vertintina labai teigiamai, tačiau apsunkina ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokurorų darbą, o kartais gali pakenkti viso baudžiamojo proceso sėkmei ar visiškai jį sužlugdyti. Baudžiamojo proceso įstatymas numato galimybę įspėti įtariamąjį ar jo gynėją, kad be prokuroro leidimo draudžiama garsinti ikiteisminio tyrimo duomenis, tačiau kyla abejonių, ar toks įspėjimas gali turėti kokios nors praktinės naudos.

BPK 173 straipsnio 1 dalies 6 punktas ikiteisminio tyrimo teisėją įgalioja nagrinėjant skundus spręsti procesinius konfliktus, kylančius tarp proceso šalių ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų bei prokurorų. Ikiteisminio tyrimo pareigūno veiksmai pirmiausia turi būti apskūsti tyrimą kontroliuojančiam prokurorui, o prokuroro atsisakymas patenkinti skundą (nutarimas) – ikiteisminio tyrimo teisėjui. Tuo tarpu prokuroro veiksmai ir nutarimai gali būti apskūsti aukštesniajam prokurorui, o aukštesniojo prokuroro nutarimas atsisakyti patenkinti skundą – ikiteisminio tyrimo teisėjui.

BPK 64 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad ikiteisminio tyrimo teisėjui nagrinėjant skundą, gali dalyvauti prokuroras, įtariamojo gynėjas ir skundą padavęs asmuo, o suimtas įtariamasis pristatomas jei tai yra būtina. Baudžiamojo proceso įstatymas ikiteisminio tyrimo teisėjui suteikia teisę, bet ne pareigą, surengti posėdį skundai nagrinėti. Ar tokį posėdį rengti ir į jį kviesti suinteresuotus proceso dalyvius, sprendžia pats ikiteisminio tyrimo teisėjas. Sprendimą dėl tokio posėdžio reikalingumo jis turi priimti atsižvelgdamas į tai, ar jis gali priimti teisingą sprendimą dėl skundo, remdamasis vien tik gauta rašytine medžiaga, ar tam jam reikia išklaudyti papildomų suinteresuotų proceso dalyvių argumentų.

Teismo posėdyje, kuriame nagrinėjamas skundas, turi būti laikomasi bendrų bylų nagrinėjimo teisme principų ir taisyklių. Posėdžių viešumas, rungimosi ir kitų principų laikymasis, užtikrina, kad skunde nurodytos aplinkybės bus pilnai išnagrinėtos, priimtas teisėtas ir teisingas sprendimas.

Išanalizavus teisės normas, reglamentuojančias ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamus ikiteisminio tyrimo veiksmus, galima daryti išvadą, kad šiuose veiksmuose viešumo principas įgauna maksimalią savo veikimo ikiteisminio tyrimo stadijoje apimtį.

Teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga

Viena iš viešumo principo pasireiškimo ikiteisminiame tyrime formų galima laikyti teisės aktuose numatytą galimybę proceso dalyviams susipažinti su ikiteisminio tyrimo metu surinkta medžiaga. Ši nuostata yra įtvirtinta BPK 181 straipsnyje, kurio pirmoje dalyje numatyta, kad įtariamasis ir jo gynėjas, taip pat nukentėjęs ir jo atstovas ikiteisminio tyrimo metu bet kuriuo momentu turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, taip pat daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus. Prašymas susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga ar daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus pateikiamas prokurorui, kuris turi teisę neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, jei toks susipažinimas, prokuroro manymu, galėtų pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei. Atsisakydamas leisti susipažinti su visais

ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, taip pat atsisakydamas leisti daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus, prokuroras privalo surašyti nutarimą, kuris per septynias dienas gali būti apskūstas ikiteisminio tyrimo teisėjui. Ikiteisminio tyrimo teisėjas privalo tokį skundą išnagrinėti per tris dienas nuo jo gavimo ir priimti nutartį, kuri yra neskundžiama.

2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojusiame naujame Baudžiamojo proceso įstatyme buvo numatyta įtariamą ir jo gynėję, taip pat nukentėjusio ir jo atstovo teisės ikiteisminio tyrimo metu bet kuriuo momentu susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, tačiau nebuvo numatyta teisė daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ir išrašus. Trečioje straipsnio dalyje buvo numatyta, kad „jei įtariamasis yra suimtas, teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis turi jo gynėjas“. 2004 m. liepos 8 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė „Baudžiamojo proceso kodekso 65, 94, 103, 109, 139, 151, 154, 158, 168, 181, 218, 220, 225, 232, 237, 239, 240, 306, 313, 346, 360, 364, 370, 377, 403, 409, 418, 421, 422, 425, 426, 429, 446, 456, 457, 458 straipsnių ir XXXV skyriaus pavadinimo pakeitimo ir papildymo įstatymą“³⁴, kuriuo buvo įtvirtinta šiuo metu galiojanti BPK 181 straipsnio redakcija, numatyta galimybė daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopiją ir išrašus. Šie pakeitimai įsigaliojo nuo 2005 m. sausio 1 d.

Iš minėto straipsnio formuluotės matyti, kad susipažinimas su ikiteisminio tyrimo duomenimis suvokiamas kaip vien tik proceso dalyvių teisė. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras neprivalo rodyti kokią nors iniciatyvą, išskyrus proceso dalyvių teisių išaiškinimą, kad proceso dalyviai šia teise naudotųsi. Teisė bet kuriuo momentu susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis suteikta įtariamajam ir jo gynėjui, nukentėjusiajam ir jo atstovui, tačiau minėtame straipsnyje neužsiminta apie civilinio ieškovo, civilinio atsakovo ir jų atstovų teises. Šiems proceso dalyviams teisė ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su bylos medžiaga bei nustatyta tvarka pasidaryti reikiamų dokumentų išrašus ar nuorašus yra įtvirtinta BPK 110 straipsnio 2 dalyje.

Netenkinti įtariamą, jo gynėję, nukentėjusio ar jo atstovo prašymo prokuroras gali tik tais atvejais, kai yra pagrindas manyti, kad leidus susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis vėliau gali kilti sunkumų atliekant ikiteisminį tyrimą. Prokuroro atsisakymas turi būti motyvuotas. Atsisakymo priežastis prokuroras privalo nurodyti surašytame nutarime. Atsisakant tenkinti prašymą leisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis nepakanka nurodyti neapibrėžtus motyvus – būtina motyvuoti, kaip gali būti pakenkta ikiteisminio tyrimo sėkmei. Pagrindas netenkinti pateikto prašymo dėl galimo pakenkimo ikiteisminio tyrimo sėkmei gali būti:

³⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 65, 94, 103, 109, 139, 151, 154, 158, 168, 181, 218, 220, 225, 232, 237, 239, 240, 306, 313, 346, 360, 364, 370, 377, 403, 409, 418, 421, 422, 425, 426, 429, 446, 456, 457, 458 straipsnių ir XXXV skyriaus pavadinimo pakeitimo ir papildymo įstatymas// Valstybės žinios. 2004, Nr. 115-4276.

- 1) prieštaravimai tarp proceso dalyvių (neprisipažįstantys padarę nusikalstamą veiką įtariamieji gali suderinti savo parodymus ir panašiai);
- 2) dar neįtvirtinti ikiteisminio tyrimo duomenys;
- 3) neapžiūrėti ir neištirti daiktai;
- 4) yra pagrindo manyti, kad daiktai, dokumentai gali būti sugadinti ar yra grėsmė juos prarasti;
- 5) prašoma laikmenų kopijų;
- 6) ikiteisminio tyrimo duomenys neskelbtini vadovaujantis BPK 177 straipsnio 2 dalimi arba siekiama užkirsti kelią kitokiam jų neteisėtam paskelbimui;
- 7) prašoma susipažinti su duomenimis apie nepilnamečius įtariamuosius ir nukentėjusiuosius;
- 8) asmenų teisės susipažinti su informacija apribojimus nustato Lietuvos Respublikos įstatymai;
- 9) informacija liečia privatų kito proceso dalyvio asmens gyvenimą;
- 10) prašoma susipažinti su procesinių prievartos priemonių, numatytų BPK 154-160 straipsniuose, taikymo jam nežinant duomenimis, jei priemonių taikymas dar nebaigtas ar susipažinimas su taikytomis priemonėmis pakenks tyrimo sėkmei;
- 11) kai procesinės prievartos priemonės, numatytos BPK 154-160 straipsniuose, taikytos kitų asmenų atžvilgiu;
- 12) prašoma leisti susipažinti su proceso veiksmų su nukentėjusiuoju, liudytoju ar kitu asmeniu, kuriems taikomas anonimiškumas, dokumentais;
- 13) susipažinimas su bylos duomenimis prieštarauja asmenų, kuriems taikoma apsauga nuo nusikalstamo poveikio, ar valstybės, tarnybos, profesinės ar komercinės paslapties saugojimo interesams³⁵.

BPK 181 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad prokuroras neturi teisės neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis, jei ikiteisminis tyrimas baigtas ir yra rašomas kaltinamasis aktas. Ši norma pradeda veikti tada, kai prokuroras, laikydamasis BPK 218 straipsnio 1 dalyje įtvirtintų nuostatų, proceso dalyviams paskelbia apie ikiteisminio tyrimo pabaigimą. Nuo šio momento visi proceso dalyvių prašymai leisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis turi būti tenkinami. Galima teigti, kad ši normą nustato atskaitos tašką, nuo kurio baudžiamojo proceso viešumo principas pradeda veikti žymiai plačiau, išnyksta didžioji dalis teisės aktuose numatytų

³⁵ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymas Nr. I-58 „Dėl ikiteisminio tyrimo pradžios registravimo tvarkos ir rekomendacijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 39-1807.

ikiteisminio tyrimo viešumo apribojimų. Iš kitos pusės, Generalinio prokuroro rekomendacijose nurodoma, kad bylos medžiaga proceso dalyviams susipažinti nepateikiama, o pradėtas susipažinimas nutraukiamas, jei prokuroras surašė kaltinamąjį aktą, surašė ir pasirašė sprendimą užbaigti procesą teismo baudžiamuoju įsakymu ar pateikė teismui pareiškimą dėl bylos nagrinėjimo pagreitinoto proceso tvarka³⁶. Tokiais atvejais proceso dalyviai susipažinti su bylos medžiaga gali teisme. Šios nuostatos dalinai panaikina galimybę vilkinti susipažinimą su bylos medžiaga, o tuo pačiu ir bylos perdavimą teismui, tačiau iš dalies apriboja proceso dalyvių galybes pilnai susipažinti su bylos medžiaga, ypač kai procesas baigiamas pagreitinoto proceso tvarka. BPK 428 straipsnyje numatyta, kad kai prokuroras su pareiškimu dėl bylos nagrinėjimo pagreitinoto proceso tvarka atvyksta į apylinkės teismą, teisme tuoj pat rengiamas posėdis, todėl tokiu atveju proceso dalyviams visiškai nepaliekama laiko susipažinti su bylos medžiaga. Baudžiamojo proceso įstatymas numato tik vieną priežastį, dėl kurios bylos nagrinėjimas gali būti atidėtas kitai dienai – tai kaltinamojo prašymas suteikti laiko pasirengti gynybai³⁷. Gavęs tokį prašymą teismas gali atidėti bylos nagrinėjimą iki dvidešimties dienų. Tuo tarpu kitiems proceso dalyviams įstatymas nesuteikia teisės prašyti atidėti bylos nagrinėjimą tam, kad jie galėtų susipažinti su bylos medžiaga.

Trečioje BPK 181 straipsnio dalyje yra įtvirtintas problemų, kurios galėtų kilti įtariamajam, kuris yra suimtas, išreiškus norą susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga. Šioje dalyje įtvirtinta taisyklė, kad tokiais atvejais teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis turi įtariamojo gynėjas. Ši nuostata neturėtų būti suprantama kaip suimto įtariamojo teisių suvaržymas, kadangi BPK 51 straipsnyje yra įtvirtinta nuostata, kad suimtam įtariamajam garantuojamas būtinas gynėjo dalyvavimas. Gynėjas yra reikiamą kvalifikaciją turintis proceso dalyvis, kuris ne tik gali, bet ir privalo tinkamai susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis ir šiuos duomenis naudoti gynybos reikmėms. Nedažnai, tačiau praktikoje pasitaiko atvejų, kai suimtas įtariamasis kategoriškai atsisako gynėjų, kurių dalyvavimą užtikrina ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas, ir išreiškia reikalavimą gintis pats. Baudžiamojo proceso įstatyme ši situacija nėra detaliau reglamentuota. Manome, kad tokiais atvejais suimtam įtariamajam turi būti sudaroma galimybė pačiam susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga. Tai, kad suimtas įtariamasis atsisakė jam paskirto gynėjo, negali tapti jo, kaip baudžiamojo proceso dalyvio, teisių pažeidimo priežastimi.

BPK 181 straipsnyje pakankamai išsamiai reglamentuota susipažinimo su ikiteisminio tyrimo, kuris baigiamas bylos perdavimu teismui, duomenimis tvarka, tačiau neišskirti ir nedetalizuoti atvejai, kai ikiteisminio tyrimo metu nenustatomi įtariamieji arba ikiteisminis tyrimas

³⁶ Ten pat.

³⁷ BPK 428, 430 straipsniai.

yra nutraukiamas. Baudžiamojo proceso įstatymas nenumato proceso dalyvių teisės susipažinti su nutraukto ikiteisminio tyrimo medžiaga.

BPK 214 straipsnio 1 ir 2 dalyse numatyta, kad ikiteisminis tyrimas nutraukiamas prokuroro nutarimu arba ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimu, kuris patvirtina prokuroro nutarimą dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo. Minėto straipsnio 3 dalyje įtvirtinta pareiga apie ikiteisminio tyrimo nutraukimą ar ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimą nepatvirtinti prokuroro nutarimo dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo pranešti įtariamajam, jo atstovui, gynėjui, nukentėjusiajam ir civiliniam ieškovui bei jų atstovams. Ikiteisminio tyrimo nutraukimas yra ikiteisminio tyrimo ir kartu viso baudžiamojo proceso užbaigimo forma, todėl nutraukus ikiteisminį tyrimą teoriškai turi išnykti visi proceso viešumui taikyti apribojimai. BPK 177 straipsnyje nustatyta, kad ikiteisminio tyrimo duomenys neskelbtini iš esmės dėl trijų priežasčių:

- 1) vykstant tyrimui įtariamasis laikomas nekaltu ir išankstinis informacijos apie įtariamąjį ar nusikalstamą veiką, dėl kurios padarymo asmuo yra įtariamasis, skelbimas gali pažeisti nekaltumo prezumpciją;
- 2) ikiteisminio tyrimo duomenų skelbimas gali pažeisti daugelio proceso dalyvių teisę į privataus gyvenimo neliečiamybę;
- 3) išankstinis informacijos skelbimas gali sutrukdyti sėkmingai atlikti ikiteisminį tyrimą³⁸.

Ikiteisminis tyrimas nutraukiamas nustačius, kad yra BPK 212 straipsnyje įtvirtinti nutraukimo pagrindai. Kadangi ikiteisminio tyrimo nutraukimas yra baudžiamojo proceso užbaigimo forma, tai tyrimas nutraukiamas ir asmenų, kuriems buvo pareikšti įtarimai, atžvilgiu. Nutraukus ikiteisminį tyrimą, o tuo pačiu ir visą baudžiamąjį procesą, praktiškai išnyksta galimybė pažeisti nekaltumo prezumpcijos principą bei pakenkti pačiam ikiteisminiam tyrimui.

Tiriant padarytą nusikalstamą veiką dažnai neįmanoma apsieiti be žmogaus teisės, tarp jų ir teisės į privataus gyvenimo bei būsto neliečiamybę, suvaržančių priemonių taikymo. Procese gali būti suvaržyta ne tik įtariamojo, bet ir kitų asmenų privataus gyvenimo bei būsto neliečiamybė. Nutraukus ikiteisminį tyrimą visi taikyti apribojimai turi būti nedelsiant panaikinti, o surinkta informacija apie privatų asmens gyvenimą nedelsiant sunaikinta. Sunaikinus informaciją apie privatų asmens gyvenimą išnyksta paskutinė priežastis, dėl kurios ikiteisminio tyrimo duomenims yra taikomas viešumo apribojimas, todėl nutraukto ikiteisminio tyrimo medžiaga turi būti vieša.

³⁸ Goda G., Merkevičius R., Jasaitis G. ir kt. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys 1-220 straipsniai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.P.453.

BPK 9 straipsnyje numatyti atvejai, kada baudžiamosios bylos teismuose nagrinėjamos neviešai. Įstatymas tai leidžia daryti, kai viešas bylos nagrinėjimas prieštarauja valstybės, tarnybos, profesinės ar komercinės paslapties saugomo interesams, taip pat nagrinėjant bylas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis kaltinami jaunesni kaip 18 metų asmenys, nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui bylas, taip pat nagrinėjant kitas bylas, kai siekiama užkirsti kelią paskleisti žinias apie privatų proceso dalyvių gyvenimą arba kai apklausiamas liudytojas ar nukentėjęsysis, kuriems taikomas anonimiškumas. Minėtame straipsnyje įtvirtinti viešumo apribojimai teismo nagrinėjimo metu, tačiau neužsiminta apie tokių bylų ikiteisminį tyrimą ar nutrauktos ikiteisminio tyrimo medžiagos viešumą. Vadovaujantis nuostata, kad ikiteisminio tyrimo duomenys yra neskelbtini, užtikrinant tokių duomenų apsaugą ikiteisminio tyrimo neturėtų kilti didesnių problemų, tačiau tam tikrų problemų galima išvengti nutraukus tokių veikų ikiteisminius tyrimus. Manome, kad nutraukus ikiteisminį tyrimą ir sunaikinus duomenis apie valstybės, tarnybos, profesinę ar komercinę paslaptį, privatų asmens gyvenimą, neretai ikiteisminio tyrimo medžiagoje lieka nemažai duomenų, kurių viešas paskelbimas gali padaryti didelės žalos, todėl manome, kad šių ikiteisminių tyrimų medžiagoms ar atskiroms jos dalims viešumo apribojimai turi būti taikomi ir nutraukus tyrimą. Prokuroras, priimdamas sprendimą dėl leidimo susipažinti su nutraukto ikiteisminio tyrimo medžiaga, turi numatyti visas galimas ikiteisminio tyrimo duomenų paviešinimo pasekmes.

Galiojantis baudžiamojo proceso įstatymas nenumato ikiteisminių tyrimų, kuriuose nenustatyti nusikalstamas veikas padarę asmenys, sustabdymo. Jeigu nenustatomi nusikalstamą veiką padarę asmenys, ikiteisminis tyrimas teoriškai yra tęsiamas kol sueina patraukimo baudžiamajon atsakomybėn senaties terminai ir tik tada nutraukiamas. Šiuo metu yra nusistovėjusi tokia praktika: ikiteisminio tyrimo pareigūnas atlieka visus galimus procesinius veiksmus ir siunčia ikiteisminio tyrimo medžiagą patikrinti prokurorui. Prokuroras, patikrinęs ikiteisminio tyrimo medžiagą ir konstatavęs, kad atlikti visi galimi procesiniai veiksmai, nurodo tęsti nusikalstamą veiką padariusių asmenų paiešką. Ikiteisminio tyrimo įstaiga, gavusi ikiteisminio tyrimo medžiagą, kurioje nurodyta tęsti įtariamųjų paiešką, ją laiko savo archyve iki:

1. nustatomi asmenys, padarę nusikalstamą veiką;
2. paaiškėja naujos įvykio aplinkybės ir iškyla būtinybė atlikti papildomus ikiteisminio tyrimo veiksmus;
3. sueina patraukimo baudžiamojo atsakomybėn senaties terminai ir ikiteisminis tyrimas yra nutraukiamas.

Kadangi atlikus visus galimus procesinius veiksmus ikiteisminis tyrimas teoriškai yra tęsiamas, jame nėra priimamas procesinis sprendimas, BPK neįpareigoja tyrimą atliekančio pareigūno ar prokuroro pranešti proceso dalyviams apie tyrimo eigą ar pateikti jiems susipažinti tyrimo medžiagą. Tokiais atvejais nukentėjusysis, civilinis ieškovas ar jų atstovai turi rodyti iniciatyvą ir domėtis ikiteisminio tyrimo eiga, teikti prašymus dėl susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga ar papildomų veiksmų atlikimo. Ikiteisminiams tyrimams, kuriuose nenustatyti nusikalstamas veikas įvykdę asmenys, galioja BPK ir kituose teisės aktuose nustatyti viešumo apribojimai, kadangi išlieka galimybė paskelbus ikiteisminio tyrimo duomenis pažeisti nekaltumo prezumpcijos principą, pažeisti proceso dalyvių teisę į privataus gyvenimo neliečiamybę ar pakenkti tolimesniam tyrimui. Visais atvejais, kai viešai skelbiami ikiteisminio tyrimo duomenys, turi būti garantuojama, kad dėl jų paskelbimo nebus neigiamų pasekmių, nebus pažeidžiamos proceso dalyvių teisės.

Rengiant magistro baigiamąjį darbą buvo atliktas tyrimas, kuriuo siekta surinkti duomenis apie proceso dalyvių teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis įgyvendinimu praktikoje, juos išanalizuoti ir pateikti siūlymus kaip gerinti šį procesą. Tyrimas buvo atliekamas trimis kryptimis:

- 1) išanalizuota 150 ikiteisminio tyrimo medžiagų, iš jų: 50 ikiteisminių tyrimų, kuriuose nustatyti įtariamieji, medžiagų, 16 ikiteisminių tyrimų, kuriuose paskelbtos įtariamųjų paieškos, medžiagų, 84 ikiteisminių tyrimų, kuriuose nenustatyti nusikalstamas veikas padarę asmenys, medžiagos;
- 2) išanalizuota 30 nutarimų neleisti susipažinti su ikiteisminių tyrimų, kurie nebuvo baigti, medžiaga ar jos dalimi;
- 3) išplatinta anketa.

Analizuojant nebaigtų ikiteisminių tyrimų, kuriuose nustatyti įtariamieji, medžiagas nustatyta, kad iš penkiasdešimties medžiagų tik devyniose įtariamieji kreipėsi į prokurorą prašydami leisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga. Šiose devyniose medžiagose įtariamuosius gynė gynėjai. Tuo tarpu nei vienas iš įtariamųjų, kurie atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus nepageidavo ar atsisakė gynėjų, neišreiškė pageidavimo susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Iš devynių prašymų leisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga tyrimus koordinuojantys prokurorai netenkino dviejų, nes jų nuomone tai galėjo pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei³⁹. Susipažinus su šiais duomenimis galima daryti išvadą, kad įtariamieji, kurie

³⁹ Ikiteisminiai tyrimai Nr. 65-1-01637-04, 65-1-01648-05.

ikiteisminiame tyrime naudojasi gynėjų pagalba, aktyviau naudojasi jiems numatyta teise susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga.

Tyrimo metu peržiūrėta šimtas atsitiktinės atrankos būdu atrinktų ikiteisminio tyrimo medžiagų, kurios yra saugomos Kauno rajono policijos komisariato archyve. Šešiolikoje iš jų yra paskelbtos įtariamųjų paieškos, likusiose nusikalstamas veikas įvykdę asmenys nenustatyti. Iš šimto medžiagų, tik šešiose asmenys, suinteresuoti ikiteisminio tyrimo baigtimi, kreipėsi prašydami leisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga. Visais šiais atvejais su prašymais kreipėsi nukentėjusieji arba jų atstovai, jiems buvo leista tai padaryti. Tokie tyrimų rezultatai rodo, kad dažniausiai asmenys, būdami suinteresuoti ikiteisminio tyrimo baigtimi, patys jame aktyviai nedalyvauja, nesidomi pagal jų pareiškimus pradėtų ikiteisminių tyrimų eiga. Būtų galima daryti išvadą, kad šie asmenys nežino savo procesinių teisių, tačiau iš medžiagoje esančių procesinių veiksmų protokolų matyti, kad jiems buvo išaiškintos jų teisės ir pareigos. Žinoma, šis parašas dar nereiškia, kad teisės buvo išsamiai išaiškintos, kadangi praktikoje pasitaiko atveju, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnai proceso dalyviui jų teisių neaiškina, kadangi jos dažniausiai nurodytos ikiteisminio tyrimo veiksmo protokole. Patys dalyviai dažnai apsiriboja susipažinimu su protokolo dalimi, kurioje užfiksuoti parodymai arba veiksmo eiga ir rezultatai ir nekreipia dėmesio į kitas protokolų dalis. Be to, analizuojant minėtas medžiagas pastebėta, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai, atlikę visus galimus procesinius veiksmus, apie tai neinformuoja nukentėjusiųjų ar kitų suinteresuotų tyrimo baigtimi asmenų. Manome, kad baudžiamojo proceso įstatyme turėtų būti įtvirtinta norma, įpareigojanti informuoti asmenis, suinteresuotus proceso baigtimi, apie tai, kad visi galimi ikiteisminio tyrimo veiksmai yra atlikti, tačiau nusikalstamą veiką įvykdę asmenys nebuvo nustatyti, jų paieška tęsiama. Gavęs tokį pranešimą suinteresuotas asmuo galimai aktyviau domėtusi ikiteisminiu tyrimu. Aktyvus suinteresuotų asmenų dalyvavimas procese yra viena iš priemonių, užtikrinančių išsamų nusikalstamų veikų tyrimą.

Analizuojant nutarimus neleisti susipažinti su ikiteisminių tyrimų medžiagomis pagrindinis dėmesys buvo skirtas tokių atsisakymų motyvams. Minėtus nutarimus yra surašę Kauno apygardos ir Kauno rajono apylinkės prokuratūros prokurorai, o prašymus leisti susipažinti pateikė įtariamieji. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentare teigiama, kad atsisakant tenkinti prašymą nepakanka nurodyti neapibrėžtus motyvus – būtina motyvuoti, kaip gali būti pakenkta ikiteisminio tyrimo sėkmei⁴⁰. Žinoma, komentaras yra tik rekomendacinio pobūdžio, tačiau šios

⁴⁰ Goda G., Merkevičius R., Jasaitis G. ir kt. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys 1-220 straipsniai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.P.472.

jame pateiktos rekomendacijos yra logiškos ir pagrįstos. Nepaisant to, iš trisdešimties net aštuoniuose buvo apsiribota neapibrėžtu bendru motyvu – „nes tai gali pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei“. Penki prašymai buvo atmesti todėl, kad ikiteisminių tyrimų medžiagoje nukentėjusiais buvo pripažinti nepilnamečiai ir susipažinus su tyrimų medžiagomis galėjo būti pažeisti jų interesai. Dar penkių prašymų prokurorai netenkino todėl, kad ikiteisminiuose tyrimuose buvo taikomos BPK XII skyriuje numatytos procesinės prievartos priemonės. Likusiais atvejais kaip atsisakymo leisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga motyvas buvo nurodyta, kad tyrimo metu neatliktos akistatos ar kiti tyrimo veiksmai, o medžiagoje yra duomenų, kuriuos žinant prieš minėtų veiksmų atlikimą gali būti pakenkta ikiteisminio tyrimo sėkmei. Išanalizavus minėtus nutarimus matyti, kad proceso dalyvių (įtariamųjų) teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga yra varžomos siekiant užtikrinti kitų proceso dalyvių teises bei sėkmingą ikiteisminį tyrimą, tačiau prokurorai ne visais atvejais pakankamai išsamiai nurodo atsisakymo leisti susipažinti su tyrimo medžiaga motyvus. Tokia išvada taip pat patvirtina iškeltą hipotezę.

Anketoje respondentams buvo pateikti du klausimai, susiję su susipažinimu su ikiteisminio tyrimo medžiaga (duomenimis). Pirmasis klausimas „Ar ikiteisminiuose tyrimuose, kuriuose jie dalyvavo vykdydami savo funkcijas, proceso dalyviai išreikšdavo pageidavimą susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga?“. Į jį buvo pateikti keturi atsakymų variantai, kuriuos respondentai pasirinko sekančiai: „visais atvejais išreikšdavo pageidavimą“ - 0%, „dažniausiai išreikšdavo pageidavimą“ - 24%, „paprastai išreikšdavo pageidavimą“ - 33%, „nepageidavo susipažinti su tyrimo medžiaga“ - 43% respondentų. (žr. 2 priedo 4 iliustraciją). Tokie atsakymų rezultatai rodo ne itin didelį proceso dalyvių aktyvumą susipažįstant su tyrimo medžiaga, o tuo pačiu ginant savo teises ir interesus. Užduodant antrąjį klausimą siekta išsiaiškinti atskirų ikiteisminio tyrimo dalyvių kategorijų aktyvumą. Klausimas buvo suformuluotas taip: „Kas iš proceso dalyvių dažniausiai nepageidavo susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga?“. Kaip galimi atsakymai į klausimą nurodytos proceso dalyvių kategorijos: nukentėjusieji, liudytojai, civiliniai ieškovai ir jų atstovai, civiliniai atsakovai ir jų atstovai, įtariamieji ir palikta respondentams galimybė nurodyti kitus dalyvius. Atsakymų į šį klausimą skaičius nebuvo ribojamas. Remiantis tyrimo rezultatais galima teigti, kad aktyviausiai BPK numatyta teise susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis naudojasi įtariamieji. Juos pasirinko 40% respondentų. Be to, 21% respondentų pasinaudojo teise nurodyti kitą dalyvį ir įrašė įtariamojo gynėją. Antri liko nukentėjusieji, juos nurodė 32% respondentų, civilinius ieškovus ir jų atstovus bei civilinius atsakovus ir jų atstovus nurodė atitinkamai 4% ir 3% respondentų. Tuo tarpu liudytojų nenurodė nei vienas respondentas. (žr. 2 priedo 5 iliustraciją). Tai logiška, nes BPK liudytojui nenumato tokios teisės.

2.3 VISUOMENĖS KONTROLĖ IKITEISMINIAME TYRIME

Kaip jau buvo minėta, viešumo principas leidžia visuomenei sekti teismo procesą 2 būdais: 1) kiekvienam asmeniui, sulaukusiam 16 metų amžiaus, leidžiama stebėti teismo procesą teismo salėje; 2) žiniasklaida gali informuoti visuomenę apie konkretų baudžiamąjį procesą. Ikiteisminio tyrimo stadijoje asmenų, kurie nėra baudžiamojo proceso dalyviai, galimybės dalyvauti procese yra labai apribotos. Tokiu būdu yra susiaurinamos viešumo principo veikimo apimtys, bei visuomenės kontrolės galimybės. Vis dėl to, baudžiamojo proceso įstatyme yra numatyti atvejai, kai atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus galia ar net privalo dalyvauti asmenys, tiesiogiai nesusiję su ikiteisminiu tyrimu ir nesuinteresuoti baudžiamojo proceso baigtimi.

2.3.1 Asmenų, nesuinteresuotų proceso baigtimi, dalyvavimas ikiteisminiame tyrime

Vienas iš veiksmų, kuriuose galimas asmenų, tiesiogiai nesusijusių su baudžiamuoju procesu, dalyvavimas, yra įvykio vietos tyrimas. Įvykio vieta – tai patalpų ar vietovės dalis, kurioje buvo padaryta nusikalstama veika ar kurioje yra nusikalstamos veikos pėdsakų. Neretai šių patalpų ar vietovės savininkai, nuomotojai ar valdytojai nėra tiesiogiai susiję su tiriamu įvykiu. Baudžiamojo proceso įstatymas nedetalizuoja tokių asmenų teisių ir pareigų, tačiau šiems asmenims turėtų būti suteikta galimybė dalyvauti įvykio vietos, esančios jiems priklausančiose ar jų naudojamose patalpose, tyrime. Įvykio vietos apžiūros metu šie asmenys neturi galimybės imtis aktyvių veiksmų, tačiau stebėdami pareigūnų ir specialistų atliekamus veiksmus jie gali užtikrinti savo patalpų ar turto saugumą. Be to, tiesiogiai nesusijusio su tiriamu įvykius asmens dalyvavimas ikiteisminio tyrimo veiksmuose yra papildomas garantas, kad šis veiksmas bus atliktas laikantis visų teisės aktų reikalavimų. Praktikoje dažniausiai tokie asmenys atliekamame tyrimo veiksmuose dalyvauja tik formaliai, apsiriboja tik buvimu įvykio vietoje, o baigus įvykio vietos apžiūrą protokolą pasirašo neįsigilinę į jo turinį ar net visiškai jo neskaitę. Tokio asmens dalyvavimas praktiškai neturi jokios įtakos nei ikiteisminio tyrimo veiksmo eigai, nei jo rezultatams.

Nemaža dalis nusikalstamų veikų yra padaroma viešose vietose. Atvykę į tokios nusikalstamos veikos padarymo vietą pareigūnai imasi įvairių priemonių, kad būtų išsaugoti nusikalstamos veikos pėdsakai ir kiti objektai, turintys reikšmės tyrimui. Nepaisant to, kad įvykio vieta dažnai yra aptveriama ar imamasis kitokių apsaugos priemonių, visuomenei (praeiviams, žiniasklaidos atstovams) išlieka galimybė stebėti atliekamą įvykio vietos tyrimą (apžiūrą). Žinojimas, kad yra stebimi, verčia įvykio vietos tyrimą atliekančius pareigūnus ir specialistus dirbti

dar kruopščiau ir objektyviau. Tiesa, tokie atsitiktiniai stebėtojai neturi galimybės susipažinti su atliktų veiksmų protokolais.

BPK 206 straipsnio 3 dalyje numatyta lavono ekshumacijos tvarka. Šioje dalyje numatyta, kad ekshumacijoje turi teisę dalyvauti mirusiojo šeimos nariai ar artimieji giminaičiai. Dalyvaudami ekshumacijoje šie asmenys gali, jei tai įmanoma, atpažinti lavoną, užtikrina, kad veiksmo metu būtų laikomasi nustatytos tvarkos.

To paties straipsnio 4 dalyje yra įtvirtinta būsto ar tarnybinių patalpų, kurios nėra įvykio vieta, tyrimo tvarka. Toks tyrimas gali būti atliekamas tik būsto ar įmonės, įstaigos, organizacijos atstovo sutikimu arba ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi. Šioje dalyje taip pat numatyta, kad tyrime turi teisę dalyvauti būsto savininkas ar pilnametis jo šeimos narys arba įmonės, įstaigos, organizacijos atstovas. Šioje dalyje asmenims, kurie gali būti tiesiogiai nesusiję su ikiteisminiu tyrimu, numatyta galimybę ne tik dalyvauti būsto ar patalpų tyrime, bet ir nuspręsti, ar leisti toki tyrimą atlikti. Tiesa, įstatymas numato, kad toks tyrimas gali būti atliekamas ir teisėjo nutartimi, nepriklausomai nuo būsto savininko ar įmonės, įstaigos, organizacijos atstovo sutikimo. Šių asmenų dalyvavimą atliekamame ikiteisminio tyrimo veiksmo taip pat galima laikyti viena iš viešumo principo realizavimo ikiteisminiame tyrime formų.

Dar vienas ikiteisminio tyrimo veiksmas, kuriame gali dalyvauti asmenys, tiesiogiai nesusiję su padaryta nusikalstama veika ir nedalyvaujantys baudžiamajame procese, yra asmens parodymas atpažinti. Pagal BPK 192 straipsnyje numatytą tvarką, atpažintinas asmuo parodomas atpažįstančiajam drauge su kitais tos pačios lyties asmenimis, pagal išorę kuo panašesniais į atpažintiną. Antrojoje straipsnio dalyje numatyta, kad parodomų atpažinti asmenų turi būti ne mažiau kaip 3, išskyrus lavonų atpažinimo atvejus. Tai reiškia, kad visais atvejais atliekant asmens parodymą atpažinti šiame ikiteisminio tyrimo veiksmo turi dalyvauti mažiausiai du asmenys, kurie nėra susiję su tiriamą nusikalstama veika. Šie asmenys vykdomame ikiteisminio tyrimo veiksmo dalyvauja nuo jo pradžios iki pabaigos, turi galimybę ne tik jį stebėti, bet ir pareikšti savo pastabas, kurios turi būti įrašytos asmens parodymo atpažinti protokole. Protokolą pasirašo visi asmenys, dalyvavę atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmą. Tokiu būdu asmenys, kurie nėra tiesiogiai susiję su atliekamu ikiteisminiu tyrimu, nėra jo dalyviai, turi galimybę, stebėdami ir dalyvaudami ikiteisminio tyrimo veiksmo, užtikrinti, kad tas veiksmas būtų atliktas objektyviai ir laikantis visų reikalavimų, numatytų baudžiamojo proceso įstatyme ir kituose teisės aktuose.

Baudžiamojo proceso įstatyme yra numatyta, kad atliekant kratą ir poėmį taip pat gali dalyvauti asmenys, kurie nėra susiję su tiriamą nusikalstama veika. BPK 145 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad darant kratą turi dalyvauti buto, namo ar kitų patalpų, kuriose daroma krata,

savininkas, nuomotojas, valdytojas, pilnametis jų šeimos narys ar artimasis giminaitis, o darant kratą įmonėje, įstaigoje ar organizacijoje, - tos įmonės, įstaigos ar organizacijos atstovas. Kai nėra galimybės užtikrinti šių asmenų dalyvavimą, krata daroma kviestinio ar savivaldybės institucijos atstovo akivaizdoje. Prireikus kviestiniai gali būti kviečiami dalyvauti ir kitais atvejais. Šioje dalyje išvardinti asmenys neprivalo dalyvauti atliekant asmens kratą. Ir šiuo atveju Baudžiamojo proceso įstatymas neapibrėžia, kokias tiksliai teises ir pareigas turi kviestiniai ir savivaldybės institucijos atstovas. Kadangi kviestiniai ar savivaldybės institucijos atstovas kviečiami tais atvejais, kai nėra galimybių užtikrinti patalpų savininkų, valdytojų, jų šeimos narių ar artimų giminaičių, įmonės, įstaigos ar organizacijos atstovų dalyvavimo, galima daryti išvadą, kad dalyvaudami kratoje ar poėmyje kviestiniai ir savivaldybės institucijos atstovas turi užtikrinti minėtų asmenų procesines ir turtines teises. Kviestiniai ar savivaldybės institucijos atstovas turi būti objektyvūs ir nešališki, dalyvaudami ikiteisminio tyrimo veiksmuose stebėti visus pareigūnų veiksmus, reikšti savo pastabas. Baigus kratą ar poėmį kviestiniai ar savivaldybės institucijos atstovas turi pasirašyti kratos ar poėmio protokole, kuriame turėtų būti nurodytos ir jų pastabos, jei tokios buvo išreikštos. Pasirašydami protokolą jie patvirtina protokole įrašytus duomenis, todėl svarbu, kad kviestiniai ar savivaldybės institucijos atstovas jį perskaitytų, įsitikintų, kad jame įrašyti visu daiktai ir dokumentai, kurie yra paaimami.

Baudžiamojo proceso įstatyme numatyta, kad kviestiniai gali būti kviečiami ir kitais atvejais, tai yra ir tada, kai dalyvauja patalpų savininkai, valdytojai ar jų šeimos nariai ar artimi giminaičiai, įmonės, įstaigos ar organizacijos atstovai. Tokiais atvejais kviestiniai yra nešališki stebėtojai, kurie padeda užtikrinti, kad ikiteisminio tyrimo veiksmas bus atliktas laikantis visų teisės aktuose numatytų reikalavimų.

Deja, bet praktikoje asmenys, kurie buvo pakviesti dalyvauti atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus, dažnai dalyvauja formaliai ir nesisistengia įsigilinti į minėtų veiksmų esmę, tyrimo veiksmo protokolus pasirašo jų visiškai neskaitytą arba perskaitytą iš dalies. Praktikoje retai pasitaiko atvejų, kad toks asmuo pareikštų pastabų dėl ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo tvarkos ar jo fiksavimo. Iš dalies tai galima paaiškinti tuo, kad kviečiami asmenys nėra susipažinę su baudžiamojo proceso kodeksu ir ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo tvarka. Be to, šiuo metu galiojantis baudžiamojo proceso įstatymas suteikia teisę ikiteisminio tyrimo veiksmus atliekančiam pareigūnui ir proceso dalyviui, kurio atžvilgiu tas veiksmas yra atliekamas, patiemis spręsti, ar kviestiniai yra reikalingi. BPK tik kaip išimtį numato atvejus, kada kviestinių dalyvavimas yra būtinas. Nekviečiant kviestinių ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas sutaupo laiko, o asmuo,

kurio atžvilgiu veiksmas yra atliekamas, galimo viešumo, todėl praktikoje kviestiniai kviečiami tik išskirtiniais atvejais arba kai jų dalyvavimas yra būtinas.

Ir kiti ikiteisminio tyrimo veiksmai, tokie kaip parodymų patikrinimas vietoje, eksperimentas, gali būti atliekami vietose, kuriose visuomenė ir atsitiktiniai asmenys turi galimybę juos stebėti. Tai turėtų tyrimą ir konkretų veiksmą atliekančius pareigūnus šiek tiek drausminti, versti juos pasitemti, kokybiškiau atlikti minėtus veiksmus. Vis dėl to, manome, kad tokios visuomenės kontrolės įtaka konkretaus ikiteisminio tyrimo veiksmo eigai ir rezultatams, o tuo pačiu ikiteisminiam tyrimui ir visam baudžiamajam procesui, yra labai maža.

Siekiant paneigti arba patvirtinti tokią nuomonę respondentams anketoje buvo pateiktas klausimas „Ar asmenų, nesuinteresuotų proceso baigtimi (kviestinių ir pan.) dalyvavimas ikiteisminio tyrimo veiksmuose turi įtakos šių veiksmų eigai ir rezultatams?“. Buvo pateikti keturi galimi atsakymų variantai: 1) Turi didelę įtaką, dalyvaujant šiems asmenims veiksmai atliekami objektyviau, griežčiau laikomasi įstatymų reikalavimų; 2) Paprastai nedaro didesnės įtakos šių veiksmų eigai ir rezultatams; 3) Neturi įtakos tyrimo veiksmų eigai ir rezultatams; 4) Neturiu nuomonės. Atsakydami į šį klausimą respondentai iš dalies patvirtino teigimus, kad asmenų, nesuinteresuotų proceso baigtimi, įtaka tyrimo eigai ir rezultatams yra maža: antrą atsakymo variantą pasirinko 50% respondentų, o trečią - 13% respondentų. Kad šių asmenų daroma įtaka yra didelė nurodė 30% respondentų. 7% respondentų šiuo klausimu neturėjo nuomonės. (žr. 2 priedo 6 iliustraciją).

Rengiant magistro baigiamąjį darbą buvo išnagrinėta penkiasdešimt atsitiktinės atrankos būdu atrinktų įvairių ikiteisminio tyrimo veiksmų, kuriuose dalyvavo asmenys, nesuinteresuoti proceso baigtimi, protokolų. Šiuo tyrimu taip pat siekta bent iš dalies patvirtinti arba paneigti nuomonę, kad tokių asmenų dalyvavimas dažniausiai yra formalus ir neturi didesnės įtakos veiksmo ar viso proceso eigai ir rezultatams. Nei viename iš analizuotų protokolų nebuvo rasta šių asmenų išreikštų pastabų ar pasiūlymų. Deja, toks tyrimas neleidžia daryti vienareikšmių išvadų. Galbūt minėtų pastabų ir pasiūlymų nėra todėl, kad visi veiksmai buvo atlikti griežtai laikantis BPK ir kitų teisės aktų reikalavimų. Veiksmuose dalyvavusių asmenų pastabų ir pasiūlymų protokole galėjo neužfiksuoti veiksmą atlikęs pareigūnas, išsakyti trūkumai galėjo būti iš karto ištaisyti ar pašalinti. Dalyvauti procesiniuose veiksmuose kviečiami atsitiktiniai asmenys, kurie dažniausiai nėra susipažinę su ikiteisminio tyrimo ar atskirų jo veiksmų atlikimo tvarka. Toks žinių trūkumas taip pat gali būti viena iš priežasčių, dėl kurių šie asmenys neišreiškia pastabų dėl procesinio veiksmo eigos.

2.3.2 Žiniasklaidos įtaka ikiteisminiam tyrimui

Nemaža įtaka, o tuo pačiu ir kontrolę, ikiteisminiam tyrimui gali daryti žiniasklaidos priemonės. Lietuvos teisinėje sistemoje žurnalistas, kaip ypatingas teisės subjektas, turi tam tikras teises ir pareigas, kurių neturi kitas asmuo, nesusijęs su viešosios informacijos platinimu. Visuomenės informavimo įstatymas žurnalistą apibrėžia kaip asmenį, kuris profesionaliai renka, rengia ir teikia medžiagą viešosios informacijos rengėjui savo iniciatyva arba pagal sutartį, jo pavedimu ir (ar) yra žurnalistų profesinio susivienijimo narys⁴¹. Įstatymo leidėjas nustatė, kad žurnalisto teisė gauti informaciją – ypatinga, nes čia veikia laiko faktorius – žurnalistas turi teisę gauti informaciją operatyviai: informacija, kurią rengiant nereikia kaupti papildomų duomenų, viešosios informacijos rengėjams ir (ar) platintojams pateikiama ne vėliau kaip per vieną darbo dieną, o informacija, kurią rengiant reikia kaupti papildomus duomenis – ne vėliau kaip per savaitę.

Visuomenės informavimo priemonių platinama informacija apie konkrečius baudžiamuosius procesus yra viena iš baudžiamojo proceso viešumo principo realizavimo formų. Teismo nagrinėjimo stadijoje viešumo principas veikia pilna apimtimi, todėl žiniasklaidos priemonių atstovams neturėtų būti sudėtinga gauti informaciją apie vieno ar kito proceso eigą, priimtus nuosprendžius ar gauti kitą juos ir visuomenę dominančią informaciją. BPK yra numatyti apribojimai ikiteisminio tyrimo duomenų viešumui, numatytos minėtų duomenų apsaugos priemonės, kurios, iš vienos pusės, sudaro sąlygas sėkmingam nusikalstamų veikų ištyrimui, tačiau tuo pačiu pažeidžia teisės į žodžio laisvę principą: iki tam tikro laiko riboja žiniasklaidos priemonių atstovų galimybę gauti oficialią informaciją apie baudžiamąjį procesą ir apie jį informuoti visuomenę.

Žiniasklaidos priemonės dažnai informuoja visuomenę apie pradėtus ikiteisminius tyrimus, jų eigą ir priimtus sprendimus, ypač tuos, kurie kelia didelį visuomenės susidomėjimą. Kaip pavyzdžius galima paminėti „Svainijos“ įvykių, H.Daktaro ir E.Daktaro veikų tyrimus, apie kuriuos buvo viešai skelbiama nuo ikiteisminių tyrimų pradžios iki sprendimų priėmimo. Tokiais atvejais žiniasklaidos priemonės yra vienas iš pagrindinių veiksnių, sąlygojančių visuomenės kontrolės galimybę. Nuo pat Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo mūsų šalyje žiniasklaida yra laikoma viena iš objektyviausių, nepriklausomų ir patikimų visuomenės institucijų. Tai, kad dažnai būtent žiniasklaida, o ne teisėsaugos institucijos pirmos gauna informaciją, dokumentus ir kitą faktinę medžiagą, susijusią su konkrečia nusikalstama veika, rodo didelį visuomenės pasitikėjimą

⁴¹ Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas // Valstybės žinios. – 2006, 82-3254.

žiniasklaida. Docentės Audronės Nugaraitės teigimu, žiniasklaidos pateiktomis žiniomis tikima 4-6 kartus daugiau negu reklama⁴².

Demokratinėje valstybėje teisės į žodžio laisvę principas yra vienas svarbiausių. Žiniasklaidos priemonės turi teisę informuoti visuomenę, o visuomenė turi teisę gauti informaciją apie visus gyvenimo procesus. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 3 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta nuostata, kad viešoji informacija visuomenės informavimo priemonėse turi būti pateikiama teisingai, tiksliai ir nešališkai. Deja, dėl tam tikrų objektyvių ir subjektyvių priežasčių žiniasklaida ne visada sugeba išlaikyti aukštus veiklos standartus, o teisės į žodžio laisvę principas dažnai yra nesuderinamas su ikiteisminio tyrimo duomenų paslaptimi, bent jau iki tam tikros ikiteisminio tyrimo stadijos, pavyzdžiui įtariamųjų nustatymo.

BPK 177 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad ikiteisminio tyrimo duomenys iki bylos nagrinėjimo teisme gali būti paskleisti tik prokuroro leidimu ir tik tiek, kiek pripažįstama leistina. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 18 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad neteikiama informacija, kurią teikti draudžia kiti įstatymai, nes jos suteikimas pakenktų valstybės saugumo ir gynybos interesams, baudžiamajam asmenų persekiojimui, skatintų pažeisti valstybės teritorijos vientisumą ar viešąją tvarką arba jos nesuteikimas užkirstų kelią teisės pažeidimams ar būtų labai svarbus žmonių sveikatai apsaugoti. Praktikoje ikiteisminio tyrimo įstaigos kasdien platina pranešimus spaudai, kuriuose pateikia bendrus duomenis apie užregistruotas ar išaiškintas nusikalstamas veikas. Pranešimuose dažniausiai pateikiama tik bendra informacija apie patį nusikalstamos veikos faktą. Baudžiamojo proceso įstatymas tik prokurorui suteikia teisę nuspręsti, kokios apimties informacija gali būti skelbiama, todėl platinant pranešimus žiniasklaidai pateikiamos informacijos turinys privalo būti suderintas su tyrimą kontroliuojančiu prokuroru. Prokurorui nedavus leidimo informacija apie ikiteisminį tyrimą negali būti skelbiama. Praktikoje pasitaiko atvejų, kai pradėjus vienos ar kitos nusikalstamos veikos ikiteisminį tyrimą, jį kontroliuojantis prokuroras priima sprendimą riboti bet kokios informacijos viešą paskelbimą. Tokiu būdu ribojant informaciją yra pažeidžiamos vienos visuomenės ir žiniasklaidos teisės, žodžio laisvės principas, tačiau sudaromos prielaidos sėkmingo baudžiamojo proceso metu apginti kitas žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus. Tokia yra baudžiamojo proceso paskirtis.

Ikiteisminio tyrimo duomenų paslaptis nėra absoliuti. Nors ir siauresne apimtimi, tačiau viešumo principas veikia ir ikiteisminio tyrimo stadijoje, todėl manome, kad visuomenė turi teisę

⁴² Nugaraitė A. Bendravimas su žiniasklaida. Dalomoji medžiaga. Vilnius: Finansų ministerijos mokymo centras, 2006.P.3.

gauti bendro pobūdžio informaciją apie pradėtus ir atliekamus ikiteisminius tyrimus. Prokurorai neturėtų piktnaudžiauti savo teisėmis ir visiškai riboti informacijos paskelbimą. Visiškas informacijos apie ikiteisminį tyrimą ribojimas turėtų būti taikomas tik išimtiniais atvejais. Visais atvejais, kai sprendžiamas ikiteisminio tyrimo duomenų viešumo klausimas, sprendimą priimančias pareigūnas privalo derinti ikiteisminio tyrimo duomenų paslapties (viešumo) ir žodžio laisvės principus, vadovautis jų proporcingumo principu. Visuomenė turi teisę žinoti apie visus įvykius, įvykusius ar vykstančius ją supančioje aplinkoje, tame tarpe ir padarytas nusikalstamas veikas.

Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 41 straipsnyje yra įtvirtintos žurnalistų pareigos, tarp kurių pareiga teikti teisingas, tikslias ir nešališkas žinias, kritiškai vertinti savo informacijos šaltinius, atidžiai ir rūpestingai tikrinti faktus, remtis keliais šaltiniais bei informaciją rinkti ir skelbti tik etiškais ir teisėtais būdais.

Praktikoje dažnai pasitaiko atvejų, kai žiniasklaidos priemonių darbuotojai, gavę pirminę informaciją apie pradėtą ikiteisminį tyrimą, kuris galėtų sulaukti visuomenės susidomėjimo, susisiekiama su juos ikiteisminį tyrimą atliekančiais pareigūnais ir įvairiais būdais mėgina iš jų išgauti papildomos informacijos, kurios neretai pareigūnas neturi teisės ir negali suteikti. Negavę informacijos iš pareigūnų žiniasklaidos priemonių atstovai remiasi nepatikimais šaltiniais, skelbia nevisapusiškai patikrintą informaciją ir tokiu būdu, siekdami sudominti visuomenę, ją klaidina. Siekdami gauti kiek įmanoma daugiau informacijos, kuria galėtų sudominti visuomenę, žiniasklaidos priemonių atstovai dažnai naudoja ne visiškai teisėtus ir profesinę etiką atitinkančius jos gavimo būdus, o gavę tokią informaciją visiškai nemėgina suvokti galimų jos paviešinimo pasekmių. Kartais pirma laiko paskelbta informacija apie atliekamą ikiteisminį tyrimą ne tik sutrikdo teisėsaugos pareigūnų darbą, pasmerkia nesėkmei tiriamą bylą, bet ir sudaro sąlygas plačiam visuomenės ratui atskleisti tam tikras paslaptis, kurios neretai yra saugomos kaip ikiteisminio tyrimo duomenų paslaptis.

Žiniasklaidos priemonių „dalyvavimas“ ikiteisminiame tyrime neapsiriboja tik visuomenės informavimu apie įvykdytas ar išaiškintas nusikalstamas veikas. Žiniasklaidos priemonės gali būti įrankiu, padedančiu išaiškinti padarytą nusikalstamą veiką: nustatyti įvykio liudytojus, įtariamuosius, kitas aplinkybes. Praktikoje neretai atvejais, kai ikiteisminio tyrimo įstaigos (pareigūnai) ar prokurorai pasinaudodami žiniasklaida kreipiasi į visuomenę prašydami atsiliiepti asmenis, mačiusius tam tikrą įvykį ar turinčius apie jį kokios nors informacijos, kuri galėtų padėti iširti tą įvykį. Taip pat neretai atvejais, kai žiniasklaidos priemonėse skelbiami duomenys apie dingusius be žinios asmenis ar ieškomus įtariamuosius. Kiek rečiau praktikoje žiniasklaidos priemonės naudojamos viešai paskleisti informaciją ar ikiteisminio tyrimo duomenis, kuriuos

sužinoję asmenys, įvykdę ar padėję įvykdyti tą nusikalstamą veiką, išprovokuojami atlikti tam tikrus veiksmus. Atlikdami tuos veiksmus minėti asmenys tikisi nuslėpti savo kaltę ir išvengti atsakomybės. Tuo tarpu teisėsaugos pareigūnai stengiasi užfiksuoti tokius veiksmus ir panaudoti juos kaltinimui pagrįsti.

Sudarytoje anketoje respondentams buvo pateikti du klausimai, susiję su žiniasklaidos priemonėse skelbiamos informacijos objektyvumu ir šios informacijos paskelbimo žiniasklaidoje įtaka ikiteisminio tyrimo eigai ir rezultatams.

Pirmuoju klausimu buvo siekiama surinkti duomenis apie žiniasklaidos priemonėse skelbiamos informacijos patikimumą (objektyvumą). Klausimas buvo suformuluotas tai: „Ar žiniasklaidos priemonėse viešai skelbiama informacija apie ikiteisminius tyrimus yra objektyvi?“. Respondentams buvo pateikti penki galimi atsakymų variantai: 1) Taip, visada; 2) Dažniausiai; 3) Objektyvi bei palikta galimybė nurodyti procentinę išraišką; 4) Neturiu nuomonės; 5) Neobjektyvi. 50 % respondentų pasirinko antrą atsakymo variantą taip nurodydami, kad žiniasklaidos priemonėse pateikiama informacija dažniausiai yra objektyvi. Trečią atsakymo variantą pasirinko 37% respondentų, o jų nurodyta objektyvios informacijos vidutinė procentinė išraiška buvo 72%. Tuo tarpu pirmą atsakymo variantą pasirinko 9%, penktą - 4% respondentų. (žr. 2 priedo 7 iliustraciją). Susipažinus su tyrimo rezultatais galima daryti išvadą, kad didžioji dalis žiniasklaidoje pateikiamos informacijos apie ikiteisminius tyrimus yra objektyvi, tačiau pasitaiko ir neobjektyvios informacijos.

Antruoju klausimu buvo siekiama surinkti duomenis ikiteisminio tyrimo duomenų viešo paskelbimo žiniasklaidoje įtaka ikiteisminio tyrimo eigai ir rezultatams. Į pateiktą klausimą „Kokią įtaką ikiteisminiam tyrimui turi viešas tyrimo duomenų paskelbimas žiniasklaidos priemonėse?“ respondentams buvo pateikti keturi galimi atsakymų variantai: 1) Užtikrinamas objektyvus ir išsamus tyrimas, proceso dalyvių teisės; 2) Duomenų paviešinimas trukdo sėkmingai atlikti ikiteisminį tyrimą; 3) Duomenų paviešinimas nedaro įtakos ikiteisminiam tyrimui; 4) Kita. Pirmą ir trečią atsakymų variantus pasirinko po 35% respondentų, tuo tarpu 30% respondentų nurodė, kad duomenų paviešinimas trukdo sėkmingai atlikti ikiteisminį tyrimą. (žr. 2 priedo 8 iliustracija). Toks tolygus pasiskirstymas neleidžia daryti pagrįstų išvadų apie ikiteisminio tyrimo duomenų viešo paskelbimo įtaką tyrimo eigai ir rezultatams.

Žiniasklaidos ir žodžio laisvė yra svarbūs elementai, kurie padeda užtikrinti demokratinį politinį valstybės režimą, formuoti visuomenės pilietinį aktyvumą, skatina aktyviau dirbti teisėsaugos pareigūnus. Vis dėl to, teisė į žodžio laisvę, kaip ir ikiteisminio tyrimo duomenų paslaptis, nėra ir negali būti laikoma absoliučia vertybe. Akivaizdu, kad neįmanoma visiškai ir objektyviai ištirti nusikalstamos veikos aplinkybių, jei nesugebama ar nenorima iki tam tikro laiko

išlaikyti paslapyje ikiteisminio tyrimo duomenų. Žiniasklaidos priemonėms ir visuomenei turi būti operatyviai pateikiami bendri duomenys apie pradėtus ikiteisminius tyrimus, tačiau išsamesnė informacija turėtų būti pateikiama tik įsitikinus, kad ją paskelbus viešai nebus pažeistos proceso dalyvių teisės, nebus pakenkta pačiam tyrimui. Ikiteisminio tyrimo duomenų neskelbtinumas ir visuomenės teisė gauti informaciją turėtų būti įgyvendinami laikantis proporcingumo principo. Tokios išvados dar kartą patvirtina iškeltą hipotezę.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Viešumo principas gali būti apibūdinamas kaip idėjos ir nuostatos, įtvirtintos Baudžiamojo proceso įstatyme ir kituose teisės aktuose, reglamentuojančiuose baudžiamąjį procesą, ir nustatančios susipažinimo su nusikalstamų veikų tyrimo duomenimis, šių duomenų viešo paskelbimo tvarką, sudarančios visuomenei galimybę sekti ir kontroliuoti nusikalstamų veikų tyrimus ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimus teismuose.
2. Baudžiamojo proceso viešumo principas, išskyrus baudžiamojo proceso įstatyme numatytas išimtis, apima visą baudžiamąjį procesą (taip pat ir ikiteisminį tyrimą) ir užtikrina tiek bendrųjų proceso tikslų siekimą, tiek ir kiekvienos atskiros stadijos uždavinių įgyvendinimą.
3. Iškelta hipotezė, kad ikiteisminio tyrimo stadijos absoliutus viešumas yra sunkiai įsivaizduojamas ir praktinėje veikloje neįgyvendinamas, jis ribojamas užtikrinant žmogaus teises ir sėkmingą baudžiamąjį procesą, visiškai pasitvirtino.
4. Viešumo principas, veikdamas ikiteisminiame tyrime su įstatymuose įtvirtintais apribojimais, dažniausiai netrukdo sėkmingam ikiteisminiam tyrimui.
5. Rašytinė ikiteisminio tyrimo forma yra viena iš aplinkybių, ribojančių šios stadijos viešumą.
6. Baudžiamojo proceso kodekso 177 straipsnio 2 dalyje ir Baudžiamojo kodekso 247 straipsnyje įtvirtintos normos nėra tinkamai suderintos: Baudžiamasis įstatymas numato atsakomybę už ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimą be teisėjo, prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno leidimo, tuo tarpu Baudžiamojo proceso įstatymas numato galimybę įspėti proceso dalyvius, kad draudžiama be prokuroro leidimo paskelbti ikiteisminio tyrimo duomenis.
7. Ikiteisminio tyrimo veiksmams, kurie atliekami įtariamojo, jo gynėjo, nukentėjusiojo ar jo atstovo prašymu, yra būdingas kiek didesnis viešumas ir rungimasis negu ikiteisminio tyrimo veiksmams, kurie atliekami ikiteisminio tyrimo teisėjo, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno iniciatyva.
8. Viešumo principas maksimalią savo veikimo ikiteisminio tyrimo stadijoje apimtį įgauna ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamuose ikiteisminio tyrimo veiksmuose.
9. Įtariamieji, kurie ikiteisminiame tyrime naudojami gynėjų pagalba, aktyviau naudojami jiems numatyta teise susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga.
10. Ikiteisminio tyrimo dalyviai, suinteresuoti proceso baigtimi, ne itin aktyviai naudojami įstatymo jiems suteikta teise susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis.

11. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai, atlikę visus galimus procesinius veiksmus, tačiau nenustatę nusikalstamą veiką padariusio asmens, apie tai dažnai neinformuoja nukentėjusiųjų ar kitų suinteresuotų tyrimo baigtimi asmenų. Baudžiamojo proceso įstatyme turėtų būti įtvirtinta norma, įpareigojanti informuoti suinteresuotus proceso baigtimi asmenis apie tyrimo eigą. Gavę pranešimus šie asmuo galimai aktyviau domėtusi ikiteisminiu tyrimu. Aktyvus suinteresuotų asmenų dalyvavimas procese yra viena iš priemonių, užtikrinančių išsamų nusikalstamų veikų tyrimą.
12. Proceso dalyvių (įtariamųjų) teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga yra varžomos siekiant užtikrinti kitų proceso dalyvių teises bei sėkmingą ikiteisminį tyrimą, tačiau prokurorai ne visais atvejais pakankamai išsamiai nutarimuose nurodo atsisakymo leisti susipažinti su tyrimo medžiaga motyvus.
13. Dažniausiai teise susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis naudojasi įtariamieji ir jų gynėjai bei nukentėjusieji.
14. Nesuinteresuotų baudžiamojo proceso baigtimi asmenų dalyvavimas atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus neretai yra formalus ir neturi didesnės įtakos veiksmo eigai ir rezultatams. Viena iš tokio reiškinių priežasčių gali būti teisės aktų reikalavimų nežinojimas, todėl ikiteisminio tyrimo veiksmą atliekantys pareigūnai prieš veiksmo atlikimą turėtų šiuos asmenis supažindinti su baudžiamojo proceso įstatyme numatyta tokių veiksmų atlikimo tvarka.
15. Ikiteisminio tyrimo duomenų paslaptis ir visuomenės teisė gauti informaciją turėtų būti įgyvendinamos laikantis proporcingumo principo.
16. Žiniasklaidos priemonėms ir visuomenei turi būti operatyviai pateikiami bendri duomenys apie pradėtus ikiteisminius tyrimus, o išsamesnė informacija turėtų būti pateikiama įsitikinus, kad ją paskelbus viešai nebus pažeistos proceso dalyvių teisės ir nebus pakenkta sėkmingam ikiteisminiam tyrimui. Siūlome atsisakyti praktikoje pasitaikančių atvejų, kai visiškai ribojamas duomenų apie įvykdytą nusikalstamą veiką pateikimas visuomenei.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. – 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas // Valstybės žinios. – 1998, Nr. 64-1840.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. – 2000, Nr. 89-2741.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. – 2002, Nr. 37-1341.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. – Vilnius: VšĮ Mūsų Saulužė, 2006.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 65, 94, 103, 109, 139, 151, 154, 158, 168, 181, 218, 220, 225, 232, 237, 239, 240, 306, 313, 346, 360, 364, 370, 377, 403, 409, 418, 421, 422, 425, 426, 429, 446, 456, 457, 458 straipsnių ir XXXV skyriaus pavadinimo pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios. - 2004, Nr. 115-4276.
7. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo“ // Valstybės žinios. – 1995, Nr. 37-913.
8. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pirmojo protokolo ratifikavimo ir Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo“ papildymo“ // Valstybės žinios. – 1996, Nr. 5-112.
9. Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas // valstybės žinios. – 1997, 50-1190.
10. Lietuvos Respublikos policijos veiklos įstatymas // Valstybės žinios. – 2000, Nr. 90-2777.
11. Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų įstatymas // Valstybės žinios. – 2000, Nr. 10-236.
12. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas // Valstybės žinios, - 1994, Nr. 46-851.
13. Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas // Valstybės žinios. – 1995, Nr. 11-163.
14. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas // Valstybės žinios. – 2000, Nr. 75-2272, 2006, Nr. 82-3254.
15. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 (1950-11-04) // Valstybės žinios. – 2000, Nr. 96-3016.

16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimu Nr. 50 patvirtinta „Teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą apibendrinimo apžvalga“ // Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis „Teismų praktika“. 2005, Nr. 22.
17. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. – 1999, Nr. 15-402.
18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. – 2000, Nr. 80-2423.
19. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 8 straipsnio ir 14 straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2002/n021023.htm>.
20. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2001 m. rugpjūčio 29 d. nurodymas Nr. 118 „Dėl įstatymų reikalavimo teikti visuomenei informaciją tikslaus vykdymo“.
21. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymas Nr. I-58 „Dėl ikiteisminio tyrimo pradžios registravimo tvarkos ir rekomendacijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 39-1807.
22. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2004 m. balandžio 9 d. įsakymas Nr. I-56 „Dėl asmenų prašymų ir skundų nagrinėjimo tvarkos nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. – 2004, Nr. 78-2769.
23. Lietuvos Respublikos teisėjų etikos taisyklės. – Priimtos 1998 m. gruodžio 18 d. visuotiniame teisėjų susirinkime. // www.teismai.lt/savivalda/etika.doc.

Specialioji literatūra ir kitos publikacijos

24. Ancelis P. Ikiteisminio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos: (lyginamosios teisėtyros studija): daktaro dis. soc. mokslai: teisė (6F) LPA. – Vilnius, 1996.
25. Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: 2001.
26. Dambrauskienė G., Marcijonas A. Monkevičius E. ir kt. Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius: Justitia, 2004.

27. Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
28. Goda G., Merkevičius R., Jasaitis G. ir kt. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys 1-220 straipsniai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
29. Goda G. Procesinių prievartos priemonių samprata // VU mokslo darbai. Teisė. – 1998, t. 32.
30. Goda G. Procesinių prievartos priemonių LR BPK projekte samprata, klasifikacija, turinys // VU mokslo darbai. Teisė. – 2000, t.35.
31. Gušauskienė M. Ikiteisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas. // Jurisprudencija. 2004, Nr. 57(49).
32. Hart. H.L.A. Teisės samprata. Vilnius: Pradai, 1997.
33. Jurka R. Įslaptinti liudytojai ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą. // www.teise.org/admin/docs/2004%202%20Raimundas.doc.
34. Jurka R. Žurnalistų imuniteto samprata baudžiamajame procese. // [www.teise.org/upload/Jurka\(pataisytas\).doc](http://www.teise.org/upload/Jurka(pataisytas).doc).
35. Kleinys St. Klimavičius J., Paulauskas J. ir kt. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas: III pataisytas ir papildytas leidimas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
36. Kuklianskis S. Ikiteisminio tyrimo teoriniai pagrindai // Jurisprudencija. 2005, Nr. 75(67).
37. Kvietkauskas V. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: 1985.
38. Lyberis A. Lietuvių kalbos sinonimų žodynas. – Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1961.
39. Meškauskaitė L. Žiniasklaidos teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
40. Meškauskaitė L. Žiniasklaidos pažeistų asmens teisių gynimo būdai. // Teisės problemos. 2005, Nr. 1(47).
41. Nugaraitė A. Bendravimas su žiniasklaida. Dalomoji medžiaga. Vilnius: Finansų ministerijos mokymo centras, 2006.
42. Palskys E. Baudžiamojo proceso principai naujojo Lietuvos Respublikos BPK projekte // VU mokslo darbai. Teisė. – 1992, Nr. 26.
43. Panomariovas A. Parengtinio (ikiteisminio) tyrimo duomenų paslaptis baudžiamajame procese. // Jurisprudencija. 2002, Nr. 29(21).
44. Panomariovas A., Ramanauskas R. Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė // Jurisprudencija. 2005, Nr. 75(67).
45. Panomariovas A. Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese: daktaro dis. soc. Mokslai: teisė (01 S)/LTU.-Vilnius, 2001.

46. Paulauskas J. Sisteminis lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius: Mokslas, 1987.
47. Rimšelis E. Ikitėisminio tyrimo duomenų atskleidimas teismui skiriant kardomasias priemones.
// Jurisprudencija. 2005, Nr. 75(67).
48. Šumskas A. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme. – Vilnius: Justitia, 2000.
49. Švedas G. Visuomenės informavimo įstatymas bei žmogaus teisių ir laisvių apsaugos problemos
// Teisės problemos. – 1997, Nr. 3.
50. Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. – Vilnius: Justitia, 2000.
51. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004.
52. Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Žodynas, 1999.
53. Vansevičius S Valstybės ir teisės teorija: mokomoji priemonė. – Vilnius: Justitia, 2000.
54. Бойков А.Д., Карпец И.И. Курс советского уголовного процесса.. Общая часть. Москва: 1989.
55. Вандышев В.В. Уголовный процессу Курс лекций. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
56. Лупинска П.А. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации. Москва: Юристъ, 1997.Петрухин И.Л. Уголовный процесс. Учебник. Москва: Проспект, 2001.

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

57. Europos Žmogaus Teisių teismo sprendimas byloje Van Mechelenas ir kiti prieš Nyderlandus (Cour Eur. D.H., arr (t Van Mechelen et autres c. Pays-Bas, Recueil 1997-III). // <http://www.echr.coe.int>.
58. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. liepos 1 d. sprendimas byloje Oberschlich prieš Austriją // <http://www.echr.coe.int>.
59. EŽTT sprendimas byloje Brandstetter prieš Austria (BRANDSTETTER v. AUSTRIA - 11170/84;12876/87;13468/87 [1991] ECHR 39 (28 August 1991)) // <http://worldlii.org/eu/cases/ECHR/1991/39.html>.
60. EŽTT sprendimas byloje Van Orshoven prieš Belgiją (VAN ORSHOVEN v. BELGIUM - 20122/92 [1997] ECHR 33 (25 June 1997)) // <http://worldlii.org/eu/cases/ECHR/1997/33.html>.
61. EŽTT 2001 m. vasario 13 d. sprendimas byloje Schöps prieš Vokietiją // http://www.coe.int/T/D/Menschenrechtsgerichtshof/Dokumente_auf_Deutsch/Volltext/Urteile/20010213_Schoeps_U.asp#TopOfPage.

SANTRAUKA

VIEŠUMO PRINCIPAS IR IKITEISMINIS TYRIMAS: TEORIJA IR PRAKTIKA

Pagrindinės sąvokos: viešumo principas, ikiteisminis tyrimas, ikiteisminio tyrimo duomenų paslaptis.

Lietuvos Respublikos Konstitucija, įtvirtindama žodžio laisvės ir kitus demokratinės valstybės principus, garantuoja visuomenei teisę gauti informaciją apie visus įvykius ir procesus, įskaitant ir nusikalstamų veikų tyrimą, ir tuo pačiu suteikia galimybę šiuos procesus kontroliuoti, daryti jiems įtaką. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymas įtvirtinta nuostata, kad ikiteisminio tyrimo duomenys yra neskelbtini. Šių duomenų paslaptis, kaip ir teisė į žodžio laisvę, nėra ir negali būti laikoma absoliučia vertybe. Baudžiamojo proceso viešumo principas užkerta kelią žmogaus, o tuo pačiu ir visuomenės, teisių pažeidimams tiriant nusikalstamas veikas ir nagrinėjant bylas, todėl apima visą baudžiamąjį procesą, išskyrus baudžiamojo proceso įstatyme numatytas išimtis.

Šiame magistro baigiamajame darbe remiantis duomenų analizės, lyginamuoju, sisteminės analizės metodais analizuojamas viešumo principo turinys baudžiamajame procese, įvertinama jo vieta baudžiamojo proceso principų sistemoje bei santykis su kitais principais, analizuojamos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso normos, reglamentuojančios viešumo principo veikimą ikiteisminio tyrimo stadijoje. Minėtų normų turinys atskleidžiamas analizuojant Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktiką. Darbo pradžioje pateikiama viešumo principo samprata ir vieta baudžiamojo proceso principų sistemoje, o toliau analizuojamos baudžiamojo proceso dalyvių ir asmenų, nesuinteresuotų proceso baigtimi (visuomenės) galimybės įtakoti proceso eigą ir rezultatus.

SUMMARY

PUBLICITY PRINCIPLE AND PRETRIAL INVESTIGATION: THEORY AND PRAKTICE

Fundamental notions: Publicity principle, Pretrial investigation, The secrecy of the data of pretrial investigation.

The content of publicity principle in penal code has been analyzed applying the methods of data analysis, comparison and classified analysis, and the place of the content in the system of the other principles of penal code has been assessed. The standards of penal code of the Republic of Lithuania regulating the run of publicity principle in pretrial investigation have also been analyzed. The content of the above mentioned standards has been revealed analyzing the practice of European Court of Human Rights and the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. The conception of publicity principle and its place in the system of penal code is presented in the work; hereinafter the possibilities of participants and people who are uninterested in the result of criminal process are analyzed.

The Constitution of the Republic of Lithuania consolidates the principles of free speech and other principles of democratic states, which guarantee the right to get information about all events and processes, including the investigation of criminal act and at the same time to enable the control of these processes and to influence them. The Law on Criminal Process of the Republic of Lithuania consolidates the attitude that the data of pretrial investigation cannot be declared. The secrecy of the data like the right to free speech cannot be considered as absolute value. Publicity principle of penal code prevents the violation of human's and society's rights in the investigation of criminal act and in court, consequently involves the whole criminal process, with the exception of the cases that are predicted in the Law of Criminal Process.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1

ANKETA

Preambulė

Pagrindinis šios anketos tikslas yra nuomonės apie baudžiamojo proceso viešumo principo veikimą ikiteisminiame tyrime surinkimas.

Ši anketa skirta teisėjams, prokurorams, ikiteisminio tyrimo pareigūnams bei advokatams, kadangi į pateiktus klausimus kompetentingai gali atsakyti tik asmenys, betarpiškai susiduriantys su tiriamu reiškiniu savo darbinėje veikloje.

Atsakydami į anketos klausimus pasirinkite Jums tinkamiausią atsakymą. Atsakydami į 5 klausimą pasirinkite visus Jums tinkamus variantus, tai yra atsakant į šį klausimą gali būti nurodyti keli atsakymai.

Respondento duomenys

1. Jūs:

- Teisėjas
- Prokuroras
- Ikiteisminio tyrimo pareigūnas
- Advokatas

2. Jūsų amžius:

- Iki 30 metų;
- Nuo 30 iki 40 metų
- Nuo 40 iki 50 metų
- Virš 50 metų

3. Kiek laiko dirbate šiose pareigose:

- Iki 1 metų;
- Nuo 1 iki 3 metų
- Nuo 3 iki 10 metų
- 10 ir daugiau metų

Klausimai respondentams

1. Kokia Jūsų nuomonė apie baudžiamojo proceso viešumo principo veikimą ikiteisminiame tyrime?

- Viešumo principas ikiteisminiame tyrime veikia visa apimtimi kaip ir teisminiame bylos nagrinėjime
- Viešumo principas ikiteisminiame tyrime veikia su teisės aktuose numatytais apribojimais
- Viešumo principas visiškai neapima ikiteisminio tyrimo stadijos
- Neturiu nuomonės

2. Kokią įtaką ikiteisminio tyrimo sėkmei turi tyrimo duomenų laikymas paslapyje?

- Visais atvejais sudaro sąlygas sėkmingam ikiteisminiam tyrimui
- Dažniausiai sudaro sąlygas sėkmingam ikiteisminiam tyrimui
- Paprastai apsunkina tiesos nustatymą ikiteisminiame tyrime
- Nedaro didesnės įtakos ikiteisminio tyrimo sėkmei
- Neturiu nuomonės

3. Ar ikiteisminiuose tyrimuose, kuriuose Jūs dalyvavote vykdydamas savo funkcijas, proceso dalyviai bei kiti asmenys, matę atliekamus ikiteisminio tyrimo veiksmus, būdavo įspėjami dėl neleistinumo skelbti ikiteisminio tyrimo duomenis?

- Visais atvejais būdavo įspėjami
- Dažniausiai būdavo įspėjami
- Paprastai būdavo įspėjami
- Nebūdavo įspėjami

- 4. Ar ikiteisminiuose tyrimuose, kuriuose Jūs dalyvavote vykdydamas savo funkcijas, proceso dalyviai iškreiškavo pageidavimą susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga?**
- Visais atvejais iškreiškavo pageidavimą
 - Dažniausiai iškreiškavo pageidavimą
 - Paprastai iškreiškavo pageidavimą
 - Nepageidavo susipažinti su tyrimo medžiaga
- 5. Kas iš proceso dalyvių dažniausiai pageidavo susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga?**
- Nukentėjusieji
 - Liudytojai
 - Civiliniai ieškovai ir jų atstovai
 - Civiliniai atsakovai ir jų atstovai
 - Įtariamieji
 - Kiti (nurodyti) _____
- 6. Ar asmenų, nesuinteresuotų proceso baigtimi (kviestinių ir pan.), dalyvavimas ikiteisminio tyrimo veiksmuose turi įtakos šių veiksmų eigai ir rezultatams?**
- Turi didelę įtaką, dalyvaujant šiems asmenims veiksmai atliekami objektyviau, griežčiau laikomasi įstatymų reikalavimų
 - Paprastai nedaro didesnės įtakos šių veiksmų eigai ir rezultatams
 - Neturi įtakos tyrimo veiksmų eigai ir rezultatams
 - Neturiu nuomonės
- 7. Ar žiniasklaidos priemonėse viešai skelbiama informacija apie ikiteisminius tyrimus yra objektyvi?**
- Taip, visada
 - Dažniausiai
 - Objektyvi _____ %
 - Neturiu nuomonės
 - Neobjektyvi

8. Kokią įtaką ikiteisminiam tyrimui turi viešas tyrimo duomenų paskelbimas žiniasklaidos priemonėse?:

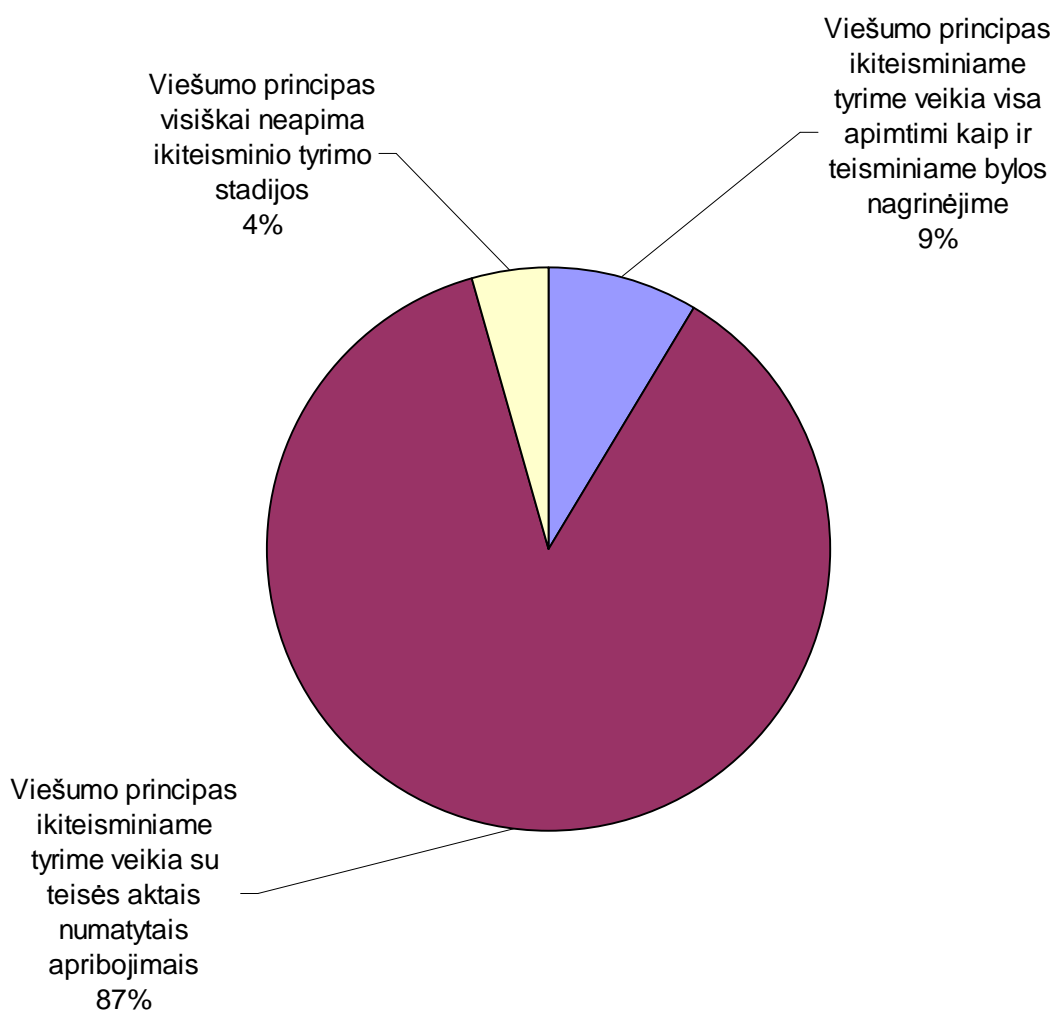
- Užtikrinamas objektyvus ir išsamus tyrimas, proceso dalyvių teisės
- Duomenų paviešinimas trukdo sėkmingai atlikti ikiteisminį tyrimą
- Duomenų paviešinimas nedaroma įtakos ikiteisminiam tyrimui
- Kita _____

Priedas Nr. 2

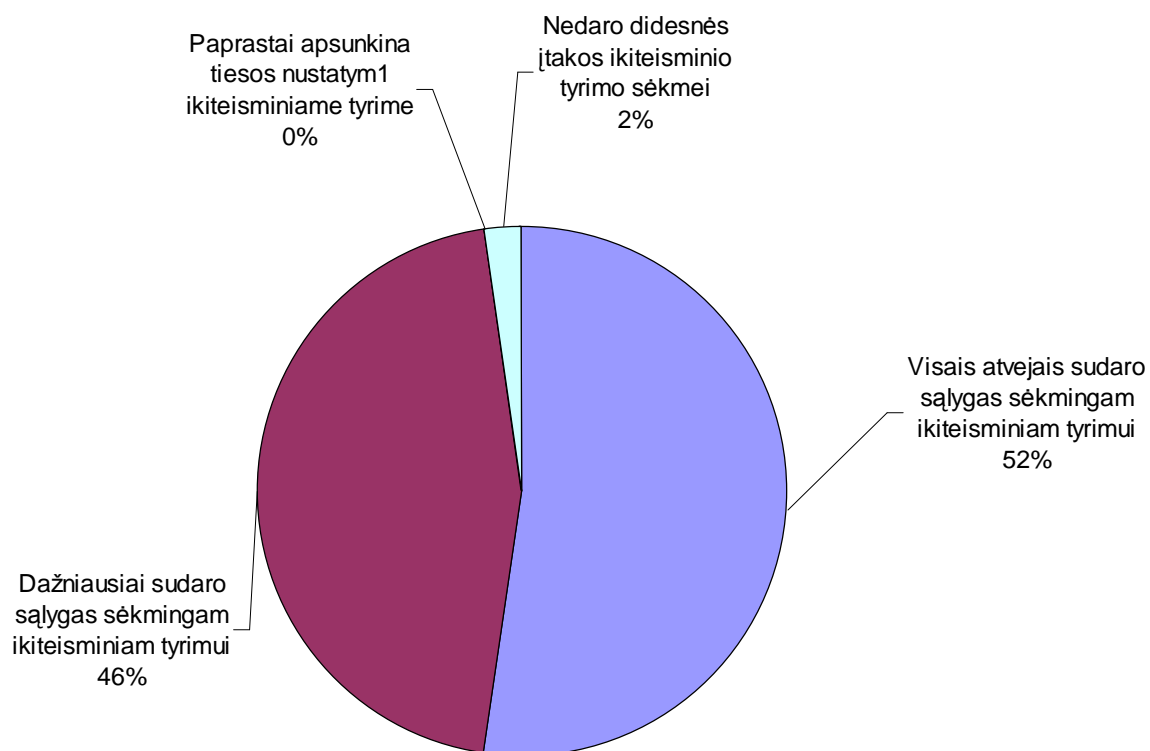
Respondentų atsakymai į anketos klausimus, susijusius su viešumo principo veikimu ikiteisminiame tyrime

Iliustracija Nr. 1

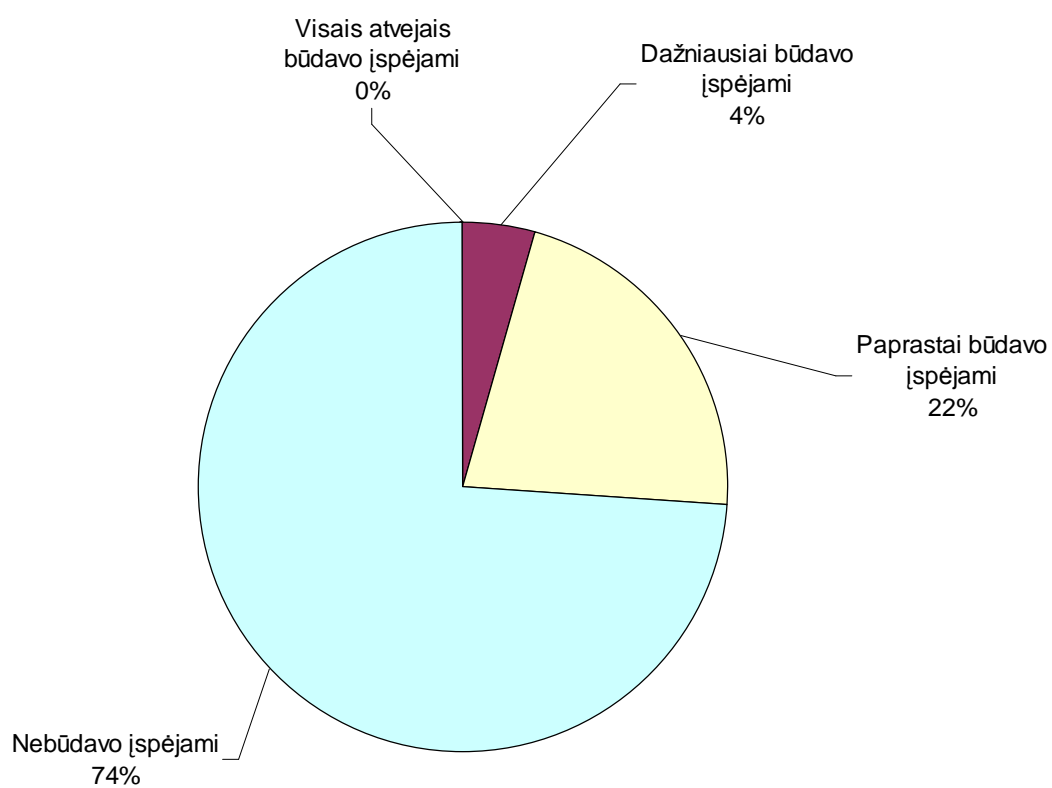
Respondentų atsakymas į klausimą: “Kokia Jūsų nuomonė apie baudžiamojo proceso viešumo principo veikimą ikiteisminiame tyrime?”

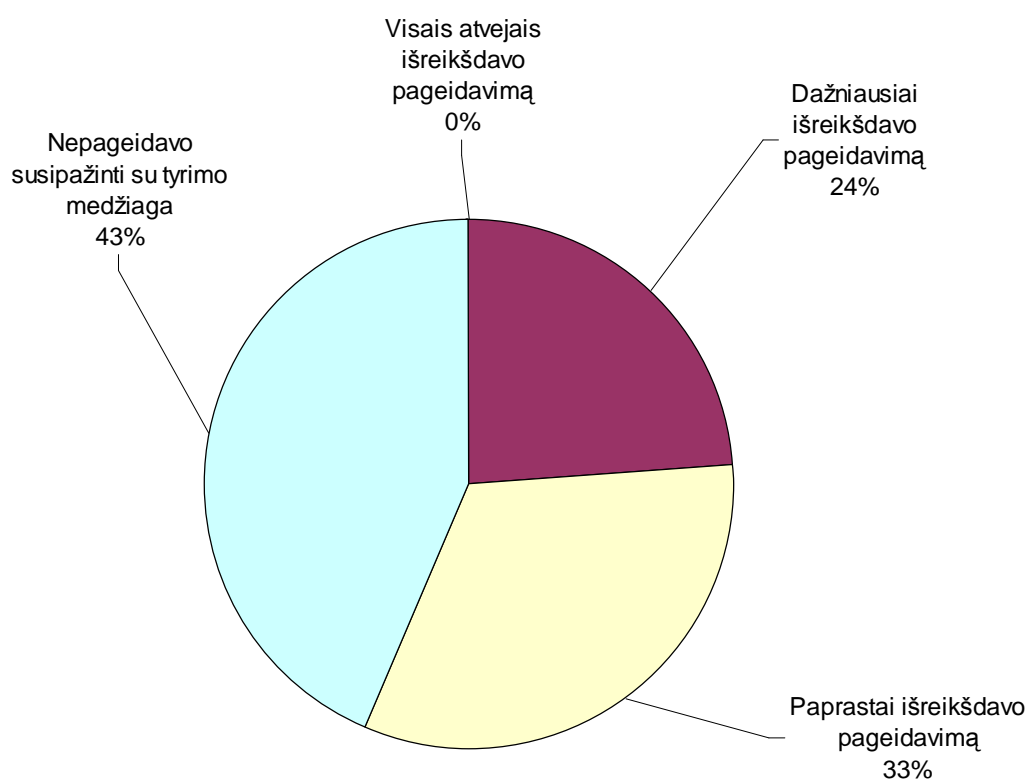
Respondentų atsakymas į klausimą: “Kokią įtaką ikiteisminio tyrimo sėkmei turi tyrimo duomenų laikymas paslapyje?”

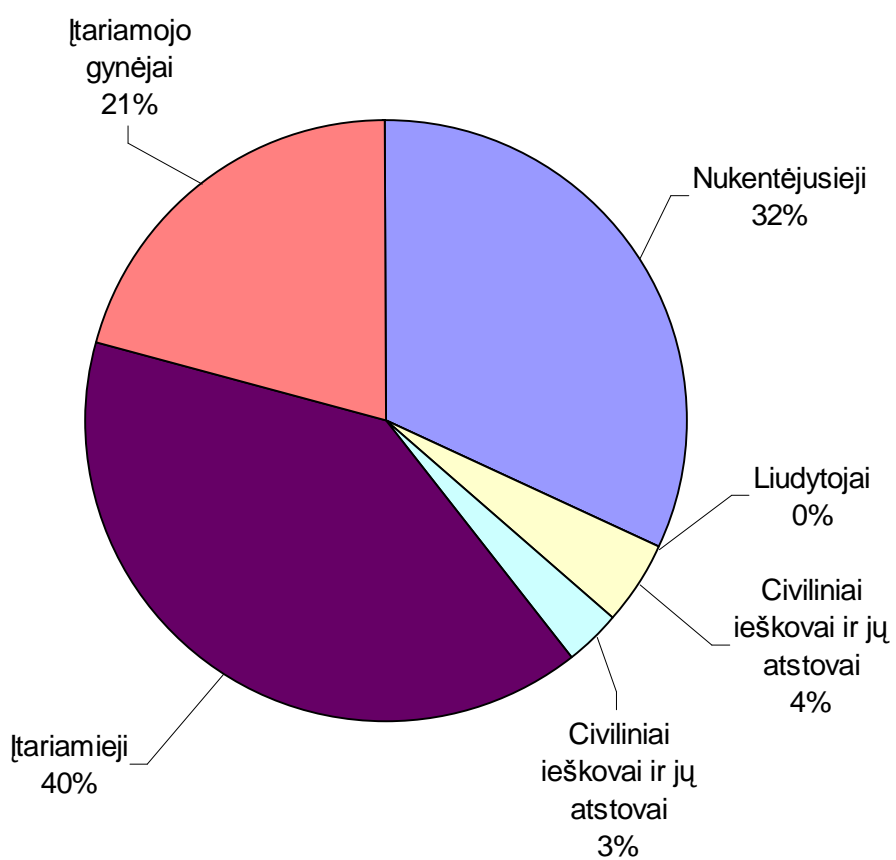
Respondentų atsakymas į klausimą: “Ar ikiteisminiuose tyrimuose, kuriuose Jūs dalyvavote vykdydamas savo funkcijas, proceso dalyviai bei kiti asmenys, matę atliekamus ikiteisminio tyrimo veiksmus, būdavo įspėjami dėl neleistinumo skelbti ikiteisminio tyrimo duomenis?”

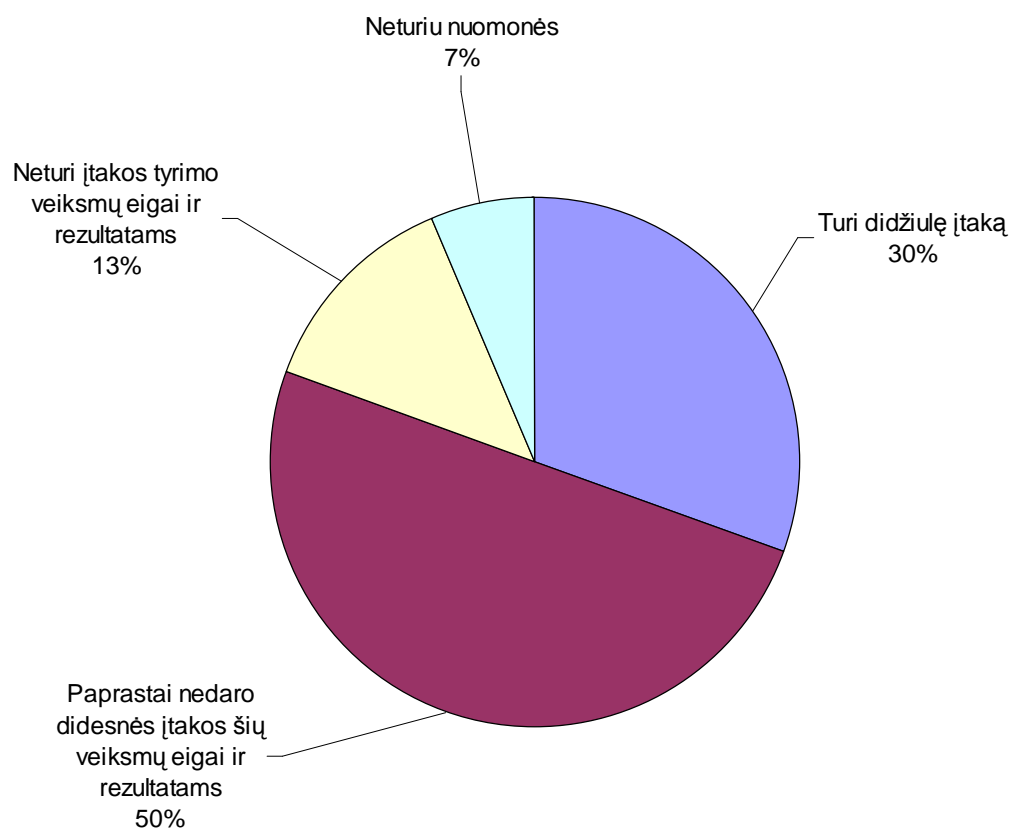
Respondentų atsakymas į klausimą: “Ar ikiteisminiuose tyrimuose, kuriuose Jūs dalyvavote vykdydamas savo funkcijas, proceso dalyviai iškreiškavo pageidavimą susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga?”

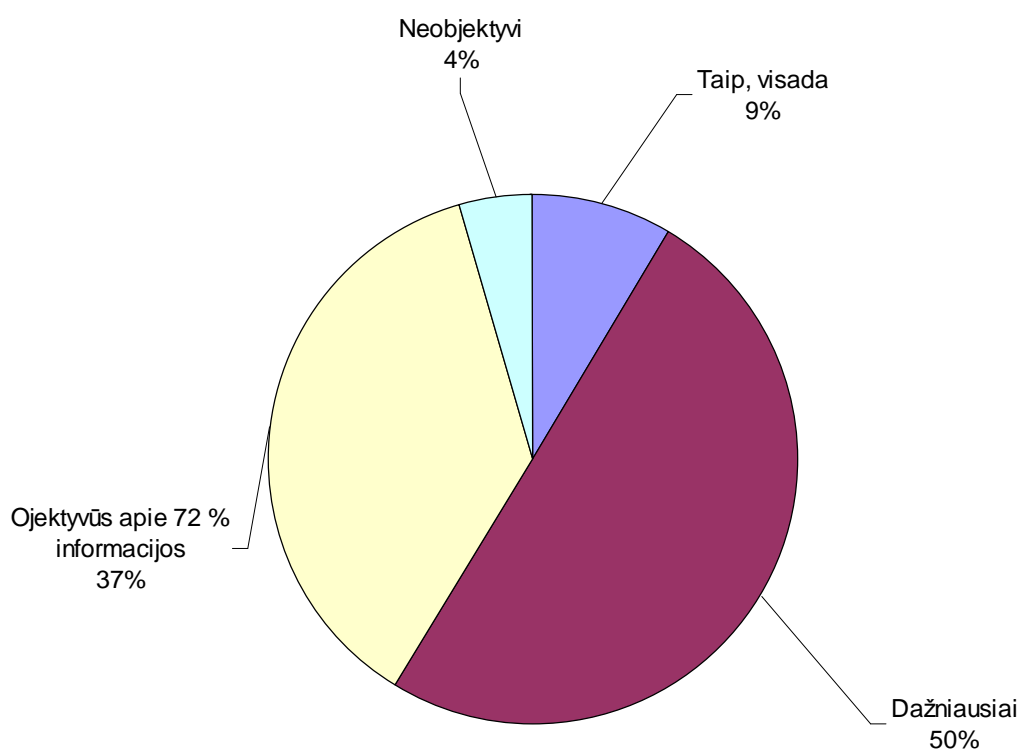
Respondentų atsakymas į klausimą: „Kas iš proceso dalyvių dažniausiai pageidavo susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga?“

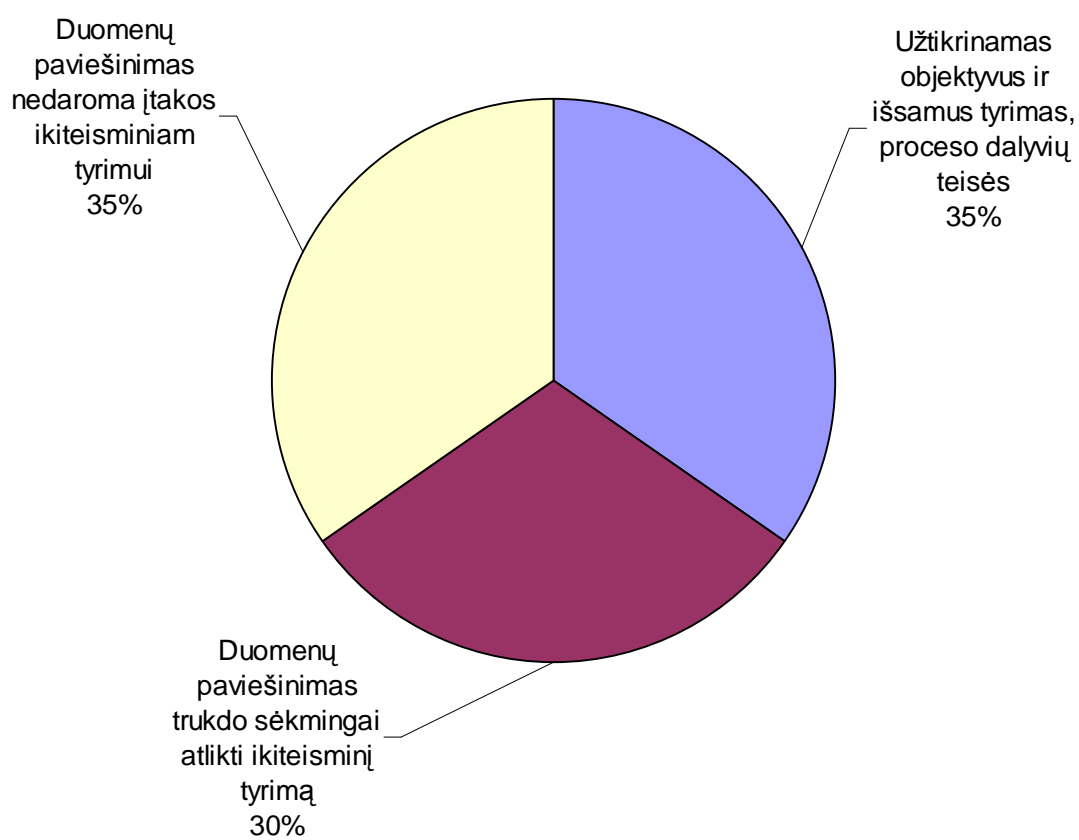
Respondentų atsakymas į klausimą: „Ar asmenų, nesuinteresuotų proceso baigtimi (kviestinių ir pan.), dalyvavimas ikiteisminio tyrimo veiksmuose turi įtakos šių veiksmų eigai ir rezultatams?“

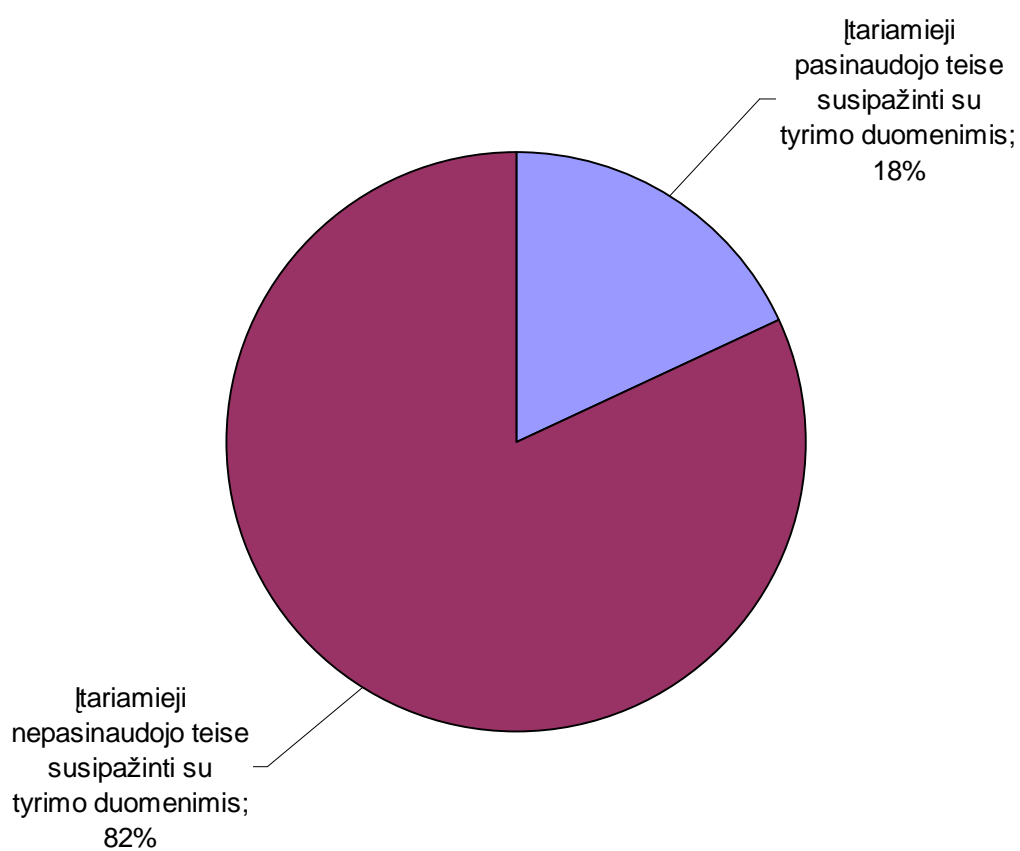
**Respondentų atsakymas į klausimą: „Ar žiniasklaidos priemonėse viešai skelbiama
informacija apie ikiteisminius tyrimus yra objektyvi?“**

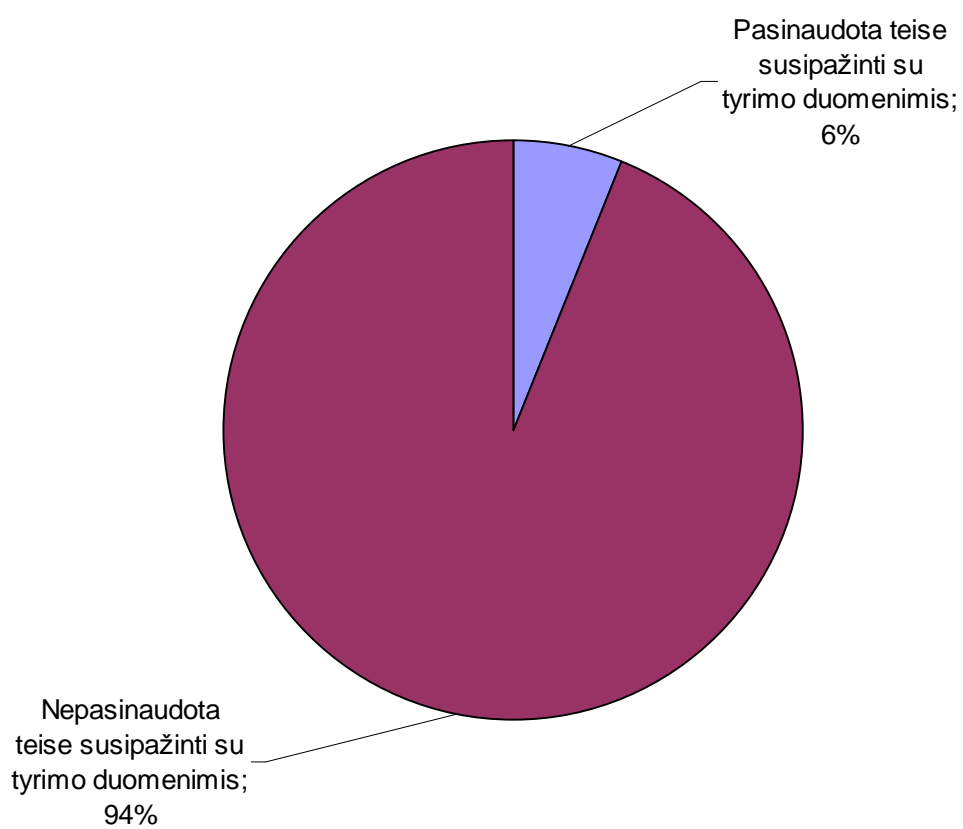
Respondentų atsakymas į klausimą: „Kokią įtaką išteisminiam tyrimui turi viešas tyrimo duomenų paskelbimas žiniasklaidos priemonėse?“

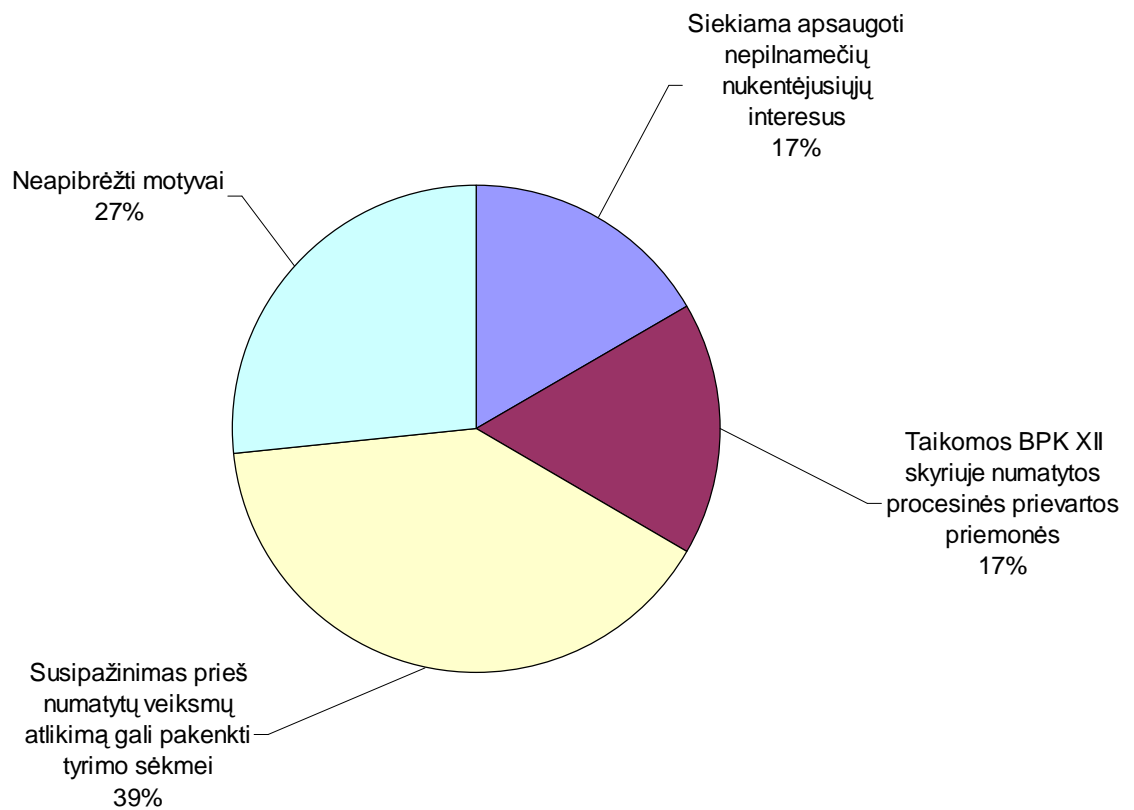
Ikiteisminių tyrimų, kuriuose nustatyti įtariamieji, tyrimas

**Ikiteisminių tyrimų, kuriuose paskelbtos įtariamųjų paieškos ar įtariamieji
nesustatyti, tyrimas**

**Nutarimuose neleisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis nurodytų
motyvų tyrimas**

Magistro baigiamąjį darbą parengė: Eugenijus Pocius

2006 m. gruodžio 5 d.

Darbo vadovas: daktaras, lektorius Ramūnas Jurgaitis